

Jovan SAVIĆ, Strahinja DIMITRIJEVIĆ,
Nada ULETILOVIĆ, Sonja STANČIĆ,
Aleksandra ŠTRBAC

Djeca o sebi

**Istraživanje o položaju
djece u porodici, školi i
okruženju**

Banja Luka,
2005.

Izdavač:

ART print, Banja Luka

Za izdavača:

Milan Stijak

Recenzenti:

Prof. dr Miodrag Živanović

Prof. dr Milan Turjačanin

Lektor:

Mr Biljana Babić

Štampa:

Art print, Banja Luka

Tehnička priprema:

Strahinja Dimitrijević

Naslovna strana:

Iz dječjih radionica "Zdravo da ste"

Tiraž

500 primjeraka

Planiranje, ispitivanje i pripremanje
knjige uradili su članovi
NVO "Zdravo da ste", Banja Luka.

Istraživanje i štampanje ove knjige
podržano je od
Save the Children Norveške.

PREDGOVOR

Pred vama je izvještaj o istraživanju dječjeg viđenja sebe, škole, porodice i šireg okruženja. Istraživanje je provedeno tokom 2003. godine u osnovnim i srednjim školama u Republici Srpskoj, za potrebe pripremanja Alternativnog izvještaja o stanju prava djeteta u BiH, koji se svakih pet godina podnosi Komitetu UN za djecu. Naime, pored izvještaja koji ovom Komitetu podnosi država, nevladin sektor svake članice UN koja je ratifikovala Konvenciju o pravima djeteta priprema svoj tzv. Alternativni izvještaj.

Tokom prikupljanja podataka o pravima djeteta došli smo do zanimljivih podataka i dječjih izjava o sebi, o školi i školskom životu, o roditeljima i širem okruženju. S obzirom da je anketiranje bilo dobro pripremljeno i da su dobijeni vrijedni rezultati, odlučili smo da podatke ovog istraživanja pripreмимо za štampu.

Naši anketari su prilikom ispitivanja naišli na dobar prijem i saradnju u školama kod školskih vlasti, pedagoga i nastavnika. Sami ispitivani učenici su, takođe, pokazali veliko zanimanje za ovo istraživanje. Oni su učestvovali vrlo angažovano tokom samog ispitivanja i pokazali interesovanje za rezultate ispitivanja i moguće korake koji bi slijedili poslije istraživanja. Njihova iskrenost u odgovorima i njihova očekivanja nas obavezuju i predstavljala su jedan od razloga pripremanja ove knjige. Ispitivanje

je rađeno u osnovnim i srednjim školama, na uzorku koji pokriva čitavu teritoriju Republike Srpske.

Priredivači ovog izvještaja se zahvaljuju svima koji su doprinijeli uspjehu ovog istraživanja. Tu su prije svega naši anketari, ljudi iz škola na terenu i školske vlasti Republike Srpske koje su odobrile izvođenje istraživanja.

Posebno smo zahvalni Kancelariji Save the Children Norveške u Sarajevu koja je pomogla ne samo istraživanje nego i pripremanje i štampanje ove knjige.

Nadamo se da će svi oni koji se interesuju za dječji razvoj u ovoj knjižici naći dosta interesantnih i podsticajnih podataka o djeci i njihovim pogledima na školu, porodicu i šire okruženje.

Autori

SADRŽAJ

I	UVOD	5
II	NAČIN	
	ISTRAŽIVANJA	9
	...	
	Subjekti.....	9
	Instrumenti.....	10
	Procedura terenskog	
	ispitivanja.....	11
	Analiza	
	podataka.....	11
	.....	
III	PORODICA I PROBLEMI SA KOJIMA SE DJECA SUSREĆU U SVOJIM	
	PORODICAMA	12

	.....	
	.....	
IV	O ŠKOLI I	
	OBRAZOVANJU	23
	.....	
	KAŽNJAVANJE, ODNOSI IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA, ODNOSI MEĐU UČENICIMA I O DROGI KOJA JE NA SAMOM ŠKOLSKOM PRAGU.....	24
	Da li kažnjavanje pomaže u učenju i vaspitanju.....	24
	.....	
	Odnosi učenik - nastavnik.....	27
	.....	
	Odnosi učenik - učenic.....	28
	.....	
	Droga na pragu učionice.....	29
	.....	
	KOJA SU PRAVA DJETETA.....	31
	.....	
	ŠKOLA KOJA OPTEREĆUJE UČENIKA.....	34
	.....	
	Da li su školski programi i zahtjevi nastavnika preveliki.....	35
	Zahtjevi nastavnika.....	35
	.....	
	Da li su nastavnici realni u ocjenjivanju.....	37
	.....	
	O obrazovnoj i vaspitnoj funkciji škole.....	37
	.....	
	POMOĆ (PODRŠKA) DJETETU IZ NEPOSREDNOG OKRUŽENJA.....	38
V	PARTICIPACIJA	41
	.....	
VI	SLOBODNO VRIJEME	48
	.....	
	UČEŠĆE ŠKOLE I RODITELJA U ORGANIZACIJI SLOBODNOG VREMENA DJECE.....	50
	Škola i organizacija učeničkog slobodnog vremena.....	50
	.....	
	Roditelji i slobodno vrijeme	51

djece.....	
.....	
ČLANSTVO U ORGANIZACIJAMA I ŽELJE ZA UČLANJENJEM U ORGANIZACIJE ZA MLADE.....	
.....	51
Zašto su nam potrebne organizacije za djecu i mlade.....	53
VII DJEČJI RAD.....	
.....	54
VII PROBLEMI NA KOJE DJECA NAILAZE NA I ULCI.....	
.....	58
IX SEKSUALNO NASILJE NAD DJECOM.....	
.....	64
X DJEČJA PERCEPCIJA SOCIJALNIH PREDRASUDA Predrasude prema djeci druge nacionalnosti, siromašnoj djeci, djeci sa posebnim potrebama i djeci ženskog pola.....	70
XI ZAKLJUČCI.....	
.....	76
LITERATURA.....	
.....	84

I UVOD

*U svijetu u kome vlada dobrota
Djeca su najveće dobro života
Dobrotni svijete, dobrotan budi,
U dobru rastu dobri ljudi.*

(Milošević, V. (1997). U svijetu pravde dječije, str. 11)

Rat i nepovoljni društveni i ekonomski uslovi poslije rata u Republici Srpskoj (kao i u cijeloj BiH) ostavili su teške posljedice na sve sfere života. Djeca rastu u okruženju koje karakteriše ratom pogođena i osiromašena porodica, u kojoj veoma često susrećemo nezaposlenost, opštu nestašicu, dezorijentaciju i gubitak vjere u budućnost. Sistem vrijednosti je u ozbiljnoj krizi, kriminogeno ponašanje se teško razdvaja od onog što predstavlja pravu vrijednost i vrijednosnu orijentaciju. Saosjećanje sa onima koji pate i istinski altruizam kao da se povlače pred strahom zbog ugrožene sigurnosti i opstanka. Razumijevanje nemoćnih, slabih, siromašnih pa i djece je palo na niske grane. Na sceni je gruba borba za opstanak ili trka za brzim sticanjem i nemilosrdnim bogaćenjem. Mada se to sticanje i bogaćenje odvija u uskim krugovima „odabranih“ i „sposobnih“, način kako se to odvija ostavlja posljedice na sve slojeve društva.

Djeca sve vide. Njihov život obilježen je onim šta ona vide oko sebe i kako to što vide doživljavaju i ocjenjuju. Ovo je izvještaj o onome šta su djeca vidjela i rekla o sebi i svom okruženju.

Svoj položaj u porodici, koja bi trebala da bude zaštita djeteta pred nepovoljnom i često prijetjećom okolinom, djeca su predstavila na neočekivan i u mnogim slučajevima nepovoljan način.

Otuđenost u porodičnim odnosima i emocionalna udaljenost među njenim članovima postaje vidljiva u mnogim odgovorima na upitnik, koji su ispitanici popunjavali u ovom istraživanju. (Uzorak je obuhvatio 1244 učenika osnovnih i srednjih škola u Republici Srpskoj). Naročito su ilustrativni odgovori na pitanja otvorenog tipa u kojima su djeca slobodno navela mnogo primjera kršenja prava djeteta u porodici. Ovim kratkim, često gorkim odgovorima nije potreban nikakav komentar, oni sami po sebi mnogo govore. Upravo su ovi odgovori pravi podsticaj za ozbiljnija izučavanja odnosa i položaja djeteta u našoj porodici, danas, u Republici Srpskoj.

Dijete u školi je posebna priča. Već nekoliko godina poduzimaju se koraci koji bi trebali da dovedu do reforme obrazovanja. Navodi se više problema s kojima bismo morali da se suočimo u reformi osnovne i srednje škole. Škola nije u zadovoljavajućoj mjeri usklađena sa promjenama u društvu, niti uspijeva da odgovori razvojnim potrebama i mogućnostima djeteta. Na udaru kritike su kako sadržaji koje škola nudi tako i pristupi ili metode edukacije. Govori se o tome da su nastavni programi preopširni, da se od učenika očekuje više nego što oni mogu da daju, s jedne strane, i, s druge, zanemaruju se oni sadržaji koji su važni za budućnost i nedovoljno slijede interesovanja i potrebe djece. Vaspitna i razvojna funkcija škole su u ozbiljnoj krizi.

U svim ovim pričama o školi malo se čuje glas djeteta, ili mu se ne pridaje odgovarajuće značenje. U ovoj knjizi susrećemo se upravo sa tim glasom djeteta. Moglo bi se reći da su djeca veoma kritična prema školskim programima, metodama rada, prema ocjenjivanju i organizaciji slobodnog vremena u školi. Pitanje je da li će se njihov glas čuti i da li on može nešto pokrenuti. Jedan učenik je to u slobodnom odgovoru i izrekao ovim riječima: „I do sada smo hiljadu puta odgovarali na ovakve ankete pa ništa nije pokrenuto...“. Kada ćemo, zaista, početi da uvažavamo glas djece kojih se sve ono što danas pokrećemo u školi najviše i tiče.

Slobodno vrijeme to „carstvo slobode“, nasuprot „carstvu nužnosti“ (odnosno obavezama i zahtjevima škole i porodice), veoma je zapostavljeno. Istraživači i teoretičari slobodnog vremena naglašavaju njegovu nezaobilaznu funkciju u formiranju mlade generacije (Moren, 1979; Božović, 1979; Parker, 1985. i dr). Slobodno vrijeme nije neki prazan prostor koji ne ostavlja svoje tragove na razvoj i formiranje mlade ličnosti. Naprotiv, u slobodnom vremenu se otkrivaju neka važna područja života, ono predstavlja prostor u kome se dolazi u različita iskušenja, staje pred nenadane i neočekivane izazove. Neke važne stvari kao što su mladalačka prijateljstva, ljubavi i druženja događaju se i razvijaju u slobodnom vremenu. U ovom vremenu dolazi se i u iskušenje da se proba i konzumira alkohol, cigarete, droga, i sl.

Ispitanici u ovom istraživanju su rekli i nekoliko riječi o svom slobodnom vremenu. Njihove potrebe su veće od onog što im nudi škola i šira zajednica. Naime, nema dovoljno prostora za sport i rekreaciju, nema dovoljno prostora za organizovan rad sekcija i udruženja mladih. Za djecu danas mnogi kažu da su prepuštena „ulici“ i neadekvatnim mjestima okupljanja (kao što su kafići). Potpuno je ignorisana i zanemarena potreba djece i mladih da učestvuju u različitim omladinskim društvima ili jednostavno sekcijama po školama. Nažalost, glas mladih se i u ovoj sferi života slabo čuje.

Nasilje nad djecom u porodici, školi, na ulici je svakodnevna pojava. Ova pojava je, međutim, slabo vidljiva, ona se skriva iza predrasuda, stida, neopravdane osude žrtve, straha kao i zbog još mnogo drugih iracionalnih razloga. Kad se preko iskrenih dječjih odgovora zaviri u tu stvarnost, u taj prostor često prekriven ćutanjem i zataškavanjem, otkriva se široko polje dječje patnje. Nije potrebno mnogo truda da bi se ušlo u ovaj svijet u dubokoj sjenci u koju ne prodiru okrepljujuće ljudske emocije.

A kad se jednom zakorači u taj prostor postaje jasno koliko djece treba našu pomoć, koliko mladih treba podršku okoline da bi se izborilo za svoj dalji rast i razvoj, za svoj opstanak.

Danas se sve više govori o pravima djeteta, ali još uvijek je malo konkretnih koraka da se ona zaštite onda kad su

ugrožena ili grubo narušena. Djeca, roditelji i nastavnici najprije treba da budu podrobno informisani o ovim pravima, da bi se za njih mogli zauzimati i boriti. Zaštita dječjih prava nije ništa drugo do zaštita dječjeg razvoja i zauzimanje za ostvarivanje ovih prava je, zapravo, zauzimanje za dječji razvoj. Ovim istraživanjem prikupili smo dosta podataka o stanju prava djece u našoj sredini. Ono što su nam djeca poručila o ovoj temi govori da smo na samom početku, da je naša javnost samo djelimično upoznata sa odredbama Konvencije, a da na daljoj implementaciji tek treba da se radi.

Vrijednost ovog istraživanja nije samo u njegovim više ili manje preciznim brojevima koji nam govore o glasu djeteta o porodici, školskim pitanjima, o položaju djeteta u širem okruženju i slično. Naravno da je važno da istraživanje bude objektivno. Ono to i jeste uz sva ograničenja koja su karakteristična za ovaj tip servej istraživanja. Ova knjižica i istraživanje kojim se bavi ima zadatak da pokrene širu, prije svega prosvjetnu javnost, da se pozabavi onim što zovemo «glasom djeteta». Svi, počev od roditelja do škole i nastavnika treba da nauče da čuju poruke i glas djeteta. Dijete ima pravo da iznese svoje mišljenje o svemu što se tiče njegovog života. Ali to nije sve, dužnost je odraslih da to sasluša, čuje i ima na umu uvijek kad nešto planira i poduzima „radi dobrobiti djeteta“. Zapitajmo i djecu o onome što smo naumili

da učinimo za njih. I više od toga, pozovimo ih da zajedno sa nama rade na redukciji i prilagođavanju školskih programa, na organizaciji nastave pa i samog ocjenjivanja i organizacije slobodnog vremena i slično u školi. U porodici, nađimo mjesto i za angažovanje djetata u raznim stvarima koje se u porodičnom krugu događaju. Djeca to mogu, ona su spremna za takve aktivnosti, ona žele da rade zajedno sa nama, svojim roditeljima i nastavnicima.

Jovan Savić

II NAČIN ISTRAŽIVANJA¹

Subjekti: Istraživanje je izvedeno u deset gradova Republike Srpske. U Tabeli 1. data je struktura uzorka po polu, godini rođenja, mjestu stanovanja, nacionalnosti, obrazovanju i opštini.

Tabela 1: Struktura uzorka

	broj	%
POL		
Djevojčice	674	54.2
Dječaci	564	45.3
Bez podataka	6	0.5
UZRAST (godina rođenja)		
1985. godine	20	1.6
1986. godine	278	22.3
1987. godine	302	24.3
1988. godine	53	4.3
1989. godine	139	11.2
1990. godine	239	19.2
1991. godine	175	14.1
1992. godine	27	2.2
Bez podataka	11	0.9
MJESTO STANOVANJA		
Selo	469	37.7
Grad	771	62.0
Bez podataka	4	0.3
NACIONALNOST		
Srbin/Srpkinja	1168	93.9
Bošnjak/Bošnjakinja	40	3.2
Hrvat/Hrvatica	11	0.9
Crnogorac/Crnogorka	7	0.6
Slovenac/Slovenka	2	0.2
Drugo	11	0.9
Bez podataka	5	0.5
DOSADAŠNJE OBRAZOVANJE		
Sedmi razred osnovne škole	194	15.6
Osmi razred osnovne škole	246	19.8
Deveti razred osnovne škole	154	12.4
Drugi razred srednje škole	327	26.3
Treći razred srednje škole	322	25.9
Bez podataka	1	0.1
OPŠTINA		
Banja Luka	301	24.2
Rogatica	60	4.8
Bijeljina	172	13.8
Novi Grad	90	7.2

¹ Autor: Strahinja Dimitrijevi}, diplomirani psiholog, Banja Luka.

Prijedor	180	14.5
Doboj	119	9.6
Brod	60	4.8
Trebinje	121	9.7
Višegrad	60	4.8
Srbinje (Foča)	81	6.5
UKUPNO	1244	100,0

U uzorku je bilo 1244 djeteta, od toga 674 djevojčica i 564 dječaka (za 6 ispitanika nije bilo podataka o polu). Subjekti su bili učenici sedmog, osmog i devetog razreda osnovne škole, te drugog i trećeg razreda srednje škole. Uzrast obuhvaćen ovim istraživanjem je od 11 do 18 godina. U uzorku je bilo oko 40% djece sa sela i 60% djece iz grada.

Instrumenti: U ovom istraživanju korišten je upitnik koji je konstruisan za ovu priliku. Upitnik je sadržavao više grupa pitanja, kojim su pokrivenne različite sfere dječijeg života.

Upitnik sadrži sljedeće grupe pitanja:

1. sociodemografske varijable (pol, mjesto stanovanja, godina rođenja, nacionalnost, obrazovanje oca, obrazovanje majke, itd);
2. drugi dio upitnika odnosio se na participaciju djece u životu škole (mogućnost da iznesu svoje mišljenje, daju prijedloge i sugestije, te učestvuju u donošenju odluka u školi);
3. u upitniku su bila i pitanja kojima je ispitivano kako djeca vide svoj odnos i odnos svoje okoline (roditelja, nastavnika i vršnjaka) prema djeci druge nacionalnosti, siromašnoj djeci, djeci sa posebnim potrebama, te djeci ženskog pola;

4. jedan dio upitnika odnosio se na procjenu prisutnosti problema na koje djeca nailaze u svojim porodicama;
5. odgovarajući na pitanja koja se tiču odnosa učenik - nastavnik, poštovanja učeničkih prava, te procjenjujući moguće probleme koje imaju u školi, djeca su imala priliku da procijene stanje odnosa u našim školama;
6. ispitan je i način kako djeca provode svoje slobodno vrijeme i koje su i kakve njihove kulturne aktivnosti;
7. upitnik je takođe zahvatio i pitanja prisustva problema na koje djeca nailaze na ulici (droga, alkohol, loše društvo, prostitucija, vršnjačko nasilje itd.);
8. značajan dio upitnika odnosio se na dječiji rad;
9. upitnikom smo još obuhvatili raširenost seksualnog zlostavljanje djece,
10. na kraju upitnika nalazilo se i otvoreno pitanje u kojem je traženo od ispitanika da opišu, ukoliko poznaju neki teži oblik kršenja prava djeteta u svojoj sredini.

Procedura terenskog ispitivanja:

Istraživanje je obavljeno u decembru 2003. Obučeni anketari su proveli ispitivanje u osnovnim i srednjim školama u deset gradova Republike Srpske. Ispitivanje je bilo grupno i obavljeno je u učionicama. Obučeni anketari su na početku ispitivanja prezentovali podatke o organizatoru istraživanja, dali detaljna uputstva o popunjavanju upitnika, te istakli važnost

da se na upitnik odgovara iskreno. Ispitivanje je bilo anonimno.

Analiza podataka:: Statistička obrada je izvršena u programskom paketu SPSS, verzija 11.0. U opisu dobijenih rezultata korištene su frekvencije i procenti, te aritmetičke sredine i standardne devijacije, dok su značajnosti razlika izračunavane pomoću χ^2 testa.

Treba istaći da je u uzorku bilo N=1244 ispitanika. Ipak, broj ispitanika na pojedinim varijablama je različit. Ovo je posljedica toga što je ispitanicima ostavljena mogućnost da ne odgovore na pitanja na koja ne žele.

III PORODICA I PROBLEMI SA KOJIM SE DJECA SUSREĆU U SVOJIM PORODICAMA²

*A dijete, nježno, nezaštićeno,
Želi da bude zagrljeno.*

(Milošević, V. (1997). U svijetu pravde
dječije, str. 11)

Porodica je najspecifičnija grupa za ljudsku jedinku, jer je to grupa u koju se ulazi rođenjem, a ne po vlastitom izboru ili na neki drugi način. Porodica je sistem u kojem se odnosi mijenjaju u zavisnosti od potreba, međusobnog razumijevanja članova porodice, ali i uticaja društvenih promjena. Kao i svaki drugi sistem, porodica nastoji da zadrži balans u svojim odnosima i da iz svih kriznih situacija izađe uspostavljanjem novog balansa među svojim članovima.

U savremenim uslovima života, porodica je pretrpjela značajne promjene. Ona je manja nego ranije, mobilna, rasterećena uticaja rodbinskih veza i pretežno orijentisana na sticanje statusa (Parsons, 1959). Ovakvu porodicu karakteriše i jačanje veze između muža i žene, te veća potreba svih njenih članova za emocionalnom podrškom. Najizrazitije promjene sa kojima se susreću savremene porodice su:

- povećanje stope razvoda,
- povećanje broja samohranih majki,

---

²Autor: Sonja Stan~i}, diplomirani psiholog, Banja Luka.

- povećanje stope zaposlenih majki (Steinberg, 1993).

Ove promjene odražavaju se na sve članove porodice, koji nastoje da se u okviru svog porodičnog sistema adaptiraju i prilagode na novonastalu situaciju. Nekada taj proces promjene nije nimalo jednostavan i porodica prolazi kroz proces nezadovoljstva, sukoba i konflikata.

Prema dosadašnjim istraživanjima čini se da u periodu kada mladi ulaze u adolescenciju u njihovim porodicima dolazi do burnijih promjena u funkcionisanju. U literaturi se ističu dva različita prilaza tumačenju ovih promjena:

- Klasični model, koji je u većoj mjeri orijentisan na psihoanalitičko gledište, naglašava da je adolescencija period "bure i stresa" (Milosavljević, B., 1999, Steinberg 1993). Po ovom gledištu u toku adolescencije dolazi ponovo do buđenja intrapsihičkih konflikata potisnutih u ranom djetinjstvu, što uzrokuje stalne intenzivne konflikte između roditelja i adolescenata. Kao rezultat ovakvih odnosa dolazi do povećanja distance između roditelja i njihove djece, koja može da dovede do potpunog odvajanja i stvaranja jaza između svijeta roditelja i svijeta djece.
- Novi model ističe da doba adolescencije nije nužno doba nesavladivih konflikata, nego da konflikti koji se pojavljuju između adolescenata i njihovih roditelja imaju pozitivnu

funkciju u razvoju mladog čovjeka. Doba adolescencije jeste specifično razdoblje u kome mladi prelaze iz perioda zavisnog djeteta u period odraslosti i neminovno je da dolazi do određenih konflikata, ali ti konflikti prate interakciju roditelj - dijete u svim fazama života i praktično je ona bez tog nezamisliva (Milosavljević, B., 2002; Santrock 1995, 1996).

Promjene u porodičnim potrebama i funkcijama u doba adolescencije su mnogobrojne:

- prije svega, djeca odrastaju i povećavaju se njihove potrebe za materijalnim sredstvima,
- povećavaju se interesovanja djeteta za aktivnosti van roditeljskog doma i počinju da sve više vremena provode u vršnjačkim grupama i grupa ima sve veći uticaj na dijete,
- sama funkcija roditelja se mijenja i javlja se potreba da se oni prilagode novoj situaciji u kojoj djeca zahtijevaju više autonomije i razumijevanja, a manje kontrole.

Ovaj period je buran za adolescente, ali jednako tako i za njihove roditelje. Nekada roditelji ne mogu da se prilagode novim ulogama. U istaživanju B. Milosavljevića (2002) se navodi da roditelji mogu biti zaslijepljeni svojom roditeljskom ulogom, te stvariti socio-psihološku atmosferu koja je u najmanju ruku u većini porodica loša. Silverbegova ističe da u porodicama u kojima su

roditelji zaposleni i zadovoljni svojim statusom postoje bolji odnosi između roditelja i djece, ta da majke koje imaju bolju sliku o sebi dozvoljavaju djeci veću autonomiju i imaju uspješniju komunikaciju sa djecom (prema Steinberg, 1995).

Takođe, B. Milosavljević (1999, 2002) na osnovu empirijskih nalaza ističe da svakodnevna okupljenost porodice urbane sredine oko zajedničkih aktivnosti (zajednički obroci, šetnje, razgovori o problemima i poslovima porodice, susreti sa rodbinom i prijateljima i rad u kući) ima pozitivne efekte za interakciju roditelj-dijete. Ovakav porodični odnos suprotstavlja se interakciji u stilu "hot-dog interakcije", koja je nastala pod uticajem savremenog načina života i koja se manifestuje kroz kratkotrajne intenzivne komunikacije.

Steinberg (1993) navodi četiri stila roditeljstva koja definišu odnos roditelja prema djeci i njihovu komunikaciju, način suočavanja sa problemom kao i njegovo rješenje:

- Autoritativni stil - podrazumijeva toplinu u odnosima, ali čvrstinu. Set standarda autoritativnih roditelja podrazumijeva i vođenje djeteta u skladu sa njegovim sposobnostima. Roditelji imaju razumijevanje za dječiju autonomiju i razvoj, ali isto tako očekuju od djeteta punu odgovornost;

- Autokratski stil - roditelji orijentisani na ovaj stil visoko vrednuju poslušnost i konformiranje. Govor "daj-i-uzmi" nije uobičajen u porodicama gdje je roditeljski odnos autokratski, jer su roditelji uvjereni da djeca trebaju prihvatiti njihova pravila bez ikakvih pitanja. Takođe, nastoje da ne podržavaju nezavisno ponašanje i naglašavaju važnost ograničene autonomije.
- Popustljivi stil - roditelji koji su vođeni ovim stilom ponašaju se prilično pasivno po pitanju discipline. Od djeteta se malo ili nimalo zahtijeva, a daje mu se visoka sloboda. Ovakvi roditelji vjeruju da kontrola više šteti dječijem razvoju, te da djeca treba da ispolje svoje potencijale bez vođenja i kontrole. Popustljivi roditelji češće vide sebe kao resurse na koje dijete može, ali i ne mora da se osloni.
- Ravnodušni stil - roditelji koji se rukovode ovim stilom troše malo ili nimalo energije na komunikaciju sa djecom. U ekstremnim slučajevima potpuno su nemarni. Oni malo znaju o životu svoje djece, o njihovim potrebama, interesovanjima, prijateljima.

Sve do posljednjih tridesetak godina, savremena porodica i brak tretirani su kao privatna institucija koja ima veliku reproduktivnu snagu u društvu i insistiralo

se na kultu privatnosti (Ševo, 2003). Upravo ovaj kult privatnosti, i patrijarhalni odnosi koji vladaju u porodicama u našoj sredini, izolovao je porodicu i ostavio je samu da se izbori sa svojim problemima i konfliktima. Ovakva situacija omogućila je da problemi, konflikti, zanemarivanje i nasilje koje se dešava u porodici ostanu tema o kojoj se dugo javno nije govorilo. Nasilje u porodici za društvo nije predstavljalo opasno djelo. Upravo ovo "zatvaranje očiju" uslovljava mali broj kaznenih prijava protiv zlostavljača (u svijetu se podnese prijava protiv zlostavljača samo u 39% slučajeva), a samo u oko 19% bude i osuđen za zlostavljanje (navodi se na: www.sezam-hr.net/nasilje4.htm).

Uzroci roditeljskog nasilja su mnogobrojni: nezadovoljstvo bračnim odnosima usljed primoranosti na sklapanje braka iz različitih razloga, nepovjerenje partnera da su djeca njegova, razočaranja roditelja jer djeca nisu ispunila njihova previsoka očekivanja i ambicije, loša materijalna situacija. Osim toga, i alkoholizam, narkomanija, neurotičnost, psihopatije, te različite psihopatološke crte ličnosti takođe mogu biti uzroci nasilja u porodici. Treba napomenuti da neki roditelji ne razlikuju disciplinske i korektivne mjere vaspitanja od zlostavljanja, pa je često slučaj verbalnog i fizičkog zlostavljanja, a da se on ne prepoznaje. Tako, ćuškama, šibom, remenom i drugim predmetima se djeci nanose fizičke

povrede, te pogrđnim riječima i verbalnim iskazima psihičke povrede koje se manifestuju cijelog djetetovog života. U skoro 90% slučajeva djecu zlostavljaju njihovi roditelji i rodbina, kućne pomoćnice, dadilje (www.sezam-hr.net/nasilje4.htm).

Proces odvijanja nasilja u porodici je složen i traje duži vremenski period. Nasilje nad djecom ima više oblika:

- zanemarivanje - očituje se kao nebriga i propuštanje roditelja da zadovolje emocionalane i razvojne potrebe djeteta (djeca ne dobijaju dovoljno hrane, neophodne lijekove ili ne dobijaju dovoljno brige i pažnje),
- fizičko zlostavljanje - otvorena agresija prema djetetu (udaranje, prebijanje, grebanje, vezivanje, davljenje, izlaganje hladnoći, sprečavanje spavanja, preopterećavanje djeteta svakodnevnim obavezama), kao i ekstremno kažnavanje (izgladnjavanje djeteta, zaključavanje u kuću ili nanošenje opekotina različitim predmetima),
- psihičko zlostavljanje - odbacivanje, izolovanje, zastrašivanje,
- seksualno zlostavljanje i incest.

Prema nekim podacima (www.sezam-hr.net/nasilje4.htm) zlostavljanje djece u protekloj deceniji, u svijetu, poraslo je za 74%, a seksualno zlostavljanje čak za više od tri puta u odnosu na raniji period.

Prema zvaničnim statističkim podacima iz 2001. god. za BiH, broj djece koja su

zanemarivana od strane roditelja, ili su vaspitno zanemarana i zapuštena, udvostručio se u odnosu na 1999. god. (Izvještaj nevladinih organizacija o stanju prava djeteta u BiH, 2004). Isti izvor navodi da je u toku 2002. god. u BiH registrovano 11673 djece čiji je razvoj ometen zbog neuređenih porodičnih prilika i loše materijalne situacije. U istraživanju o položaju mladih u Republici Srpskoj, od ponuđenih petnaest mogućih načina poboljšanja sadašnjosti mladih, na prvom mjestu se našla zaštita djece od nasilja u porodici. Znači, rješavanje ovog problema se našlo prije mogućnosti da se dobije posao ili riješi stambeno pitanje (Savić, J. i saradnici, 2003). O raširenosti nasilja nad djecom govore i podaci iz SAD-a koji pokazuju da je u toj zemlji preko milion djece izloženo zlostavljanju (što predstavlja 1% ukupnog broja djece u SAD), a oko 5000 djece godišnje umre zbog posljedica zlostavljanja (navodi se na: www.sezam-hr.net/nasilje4.htm). Teba naglasiti da svi statistički podaci, iako su zvanični, ne predstavljaju konačan broj, jer veliki broj zlostavljane djece ostane neprijavljen.

U izvještaju nevladinih organizacija o pravima djece u BiH, ističe se da sama djeca često primjećuju tragove zanemarivanja i zlostavljanja, ali kako ne postoji sistem koji bi odreagovao na ove slučajeve, oni obično završavaju u ćutanju i tišini (2004).

U odredbama Porodičnog zakona Republike Srpske izričito se naglašava zabrana podvrgavanja djeteta ponižavajućim postupcima, duševnom i fizičkom kažnjavanju, odnosno zlostavljanju od strane roditelja i članova porodice, što je u skladu sa Konvencijom o pravima djeteta. Naime, konvencija o pravima djeteta predviđa intervenisanje u svim slučajevima: od direktnog fizičkog zlostavljanja do indirektnog, tzv. pasivnog nasilja nad djecom, uskraćivanja ljubavi, pažnje, brige, zanemarivanja njihovog odgoja kao i svakog drugog zanemarivanja (Konvencija o pravima djeteta - član br. 19).

U našem istraživanju nastojali smo identifikovati stepen u kome su prisutni određeni problemi na koje mladi nailaze u svojim porodicama, te u kome stepenu, po mišljenju djece i mladih, postoji zanemarivanje i zlostavljanje djece i mladih u porodicama. Dobijeni rezultati prikazani su u sljedećoj tabeli (Tabela 2).

Tabela 2: *Problemi na koje djeca i mladi nailaze u porodici*

Problemi na koje djeca, mladi nailaze u porodici.	Veoma prisutni		Djelimično prisutni		Nisu prisutni	
	br	%	br	%	br	%
	oj		oj		oj	
Loši odnosi među roditeljima	27	21.	59	48	37	29
Alkoholizam u porodici	2	9	8	.2	0	.8
Fizičko kažnjavanje	24	19.	54	43	45	36
	5	7	4	.8	2	.4
	15	12.	59	47	49	40
	1	2	3	.8	7	.0

Nerazumijevanje od strane roditelja	31	25.	54	44	36	29
Razne zabrane	5	6	8	.5	9	.9
Nedovoljno pažnje od strane roditelja	33	27.	61	49	28	23
Finansijski problemi	3	1	0	.6	7	.3
Sukobi sa roditeljima	20	16.	50	41	51	42
Ponižavanja od strane roditelja	4	6	9	.4	7	.0
	51	41.	43	35	28	23
	1	4	9	.5	5	.1
	22	18.	51	41	49	40
	4	2	4	.7	6	.1
	85	6.9	35	28	79	64
			6	.8	4	.3

Naši ispitanici, njih 70% smatra da su loši odnosi među roditeljima prisutni u većoj ili manjoj mjeri. U značajnoj mjeri oni (63.5%) navode i alkoholizam kao problem sa kojim se suočavaju u porodici. Kao veoma prisutan problem u porodicama 12.2% djece navodi fizičko kažnjavanje, međutim još 47.8% njih smatra da je u porodicama "djelimično prisutno" fizičko kažnjavanje. Nadalje, prema procjeni ispitanika (70.1%) u većoj ili manjoj mjeri je prisutano nerazumijevanje od strane roditelja, kao i razne zabrane (76.7%).

Mada je emocionalna podrška roditelja veoma bitna, mladi u 58.0% slučajeva smatraju da se u porodicama, u većoj ili manjoj mjeri, ne dobija dovoljno pažnje od strane roditelja, dok 35.7% učenika smatra da su u većoj ili manjoj mjeri mladi u porodicama ponižavani od strane roditelja.

Loši materijalni uslovi života i rada odražavaju se na sve pore našeg društva pa tako i na odnose u porodici. Djeca u 76.9% odgovora navode da su, u manjoj ili većoj mjeri, u porodicama prisutni problemi finansijske prirode. U značajnoj mjeri

prisutan je i problem sukoba sa roditeljima koje navodi 59.8% ispitivanih učenika.

Na osnovu podataka koji su prikazani u Tabeli 3. može se uočiti tendencija da djevojčice u odnosu na dječake, statistički značajno, više ističu probleme na koje mladi nailaze u porodici.

Tabela 3: Razlika između dječaka i djevojčica u procjeni prisutnosti problema na koje djeca, mladi nailaze u porodici

	Djevojčice		Dječaci	
	broj	%	broj	%
Loši odnosi među roditeljima	$\chi^2 = 36.407, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	184	27.4	85	15.1
Djelimično prisutni	324	48.2	271	48.2
Nisu prisutni	164	24.4	206	36.7
Alkoholizam u porodici	$\chi^2 = 31.716, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	159	23.6	85	15.1
Djelimično prisutni	314	46.7	228	40.6
Nisu prisutni	200	29.7	249	44.3
Fizičko kažnjavanje djece	$\chi^2 = 14.580, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	88	13.1	61	10.9
Djelimično prisutni	348	51.7	243	43.2
Nisu prisutni	237	35.2	258	45.9
Nerazumijevanje od strane roditelja	$\chi^2 = 52.547, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	221	33.0	92	16.5
Djelimično prisutni	289	43.2	255	45.8
Nisu prisutni	159	23.8	210	37.7
Razne zabrane	$\chi^2 = 31.115, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	210	31.4	122	21.9
Djelimično prisutni	340	50.9	266	47.8
Nisu prisutni	118	17.7	168	30.2
Nedovoljno pažnje od strane roditelja	$\chi^2 = 20.855, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	128	19.2	73	13.1
Djelimično prisutni	269	44.4	212	38.1
Nisu prisutni	243	36.4	272	48.8
Finansijski problemi	$\chi^2 = 35.691, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	322	48.1	186	33.2
Djelimično prisutni	228	34.1	208	37.1
Nisu prisutni	119	17.8	166	29.6
Sukobi sa roditeljima	$\chi^2 = 52.533, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	160	24.1	63	11.2
Djelimično prisutni	290	43.7	221	39.2
Nisu prisutni	214	32.2	280	49.6
Ponižavanje od strane roditelja	$\chi^2 = 9.169, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	51	7.6	33	5.9

Djelimično prisutni	214	31.9	141	25.3
Nisu prisutni	406	60.5	384	68.8

Ovi podaci ukazuju da su djevojčice možda osjetljivije za prepoznavanje tih problema, ali moglo bi se pretpostaviti i da su djevojčice zbog zastarjelih shvatanja i predrasuda još uvijek u lošijem položaju u porodici već i zbog same činjenice da su ženskog pola.

Analiza po uzrasu (Tabela 4) pokazuje da mladi srednjoškolskog uzrasta u odnosu na mlade osnovnoškolskog uzrasta značajno više navode prisutnost problema na koje mladi nailaze u svojim porodicama.

Tabela 4: Razlika između osnovnoškolaca i srednjoškolaca u procjeni prisutnosti problema na koje djeca, mladi nailaze u porodici

	Osnovna škola		Srednja škola	
	broj	%	broj	%
Loši odnosi među roditeljima	$\chi^2 = 134.59, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	81	13.7	190	29.4
Djelimično prisutni	244	41.2	354	54.7
Nisu prisutni	267	45.1	103	15.9
Alkoholizam u porodici	$\chi^2 = 117.01, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	84	14.2	161	24.9
Djelimično prisutni	202	34.1	342	52.9
Nisu prisutni	307	51.8	144	22.3
Fizičko kažnjavanje djece	$\chi^2 = 41.94, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	73	12.3	78	12.1
Djelimično prisutni	230	38.8	363	56.1
Nisu prisutni	290	48.9	206	31.8
Nerazumijevanje od strane roditelja	$\chi^2 = 121.06, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	102	17.4	213	33.0
Djelimično prisutni	222	37.9	325	50.4
Nisu prisutni	262	44.7	107	16.6
Razne zabrane	$\chi^2 = 64.85, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	119	20.3	214	33.3
Djelimično prisutni	274	46.8	335	52.1
Nisu prisutni	193	32.9	94	14.6
Nedovoljno pažnje od strane roditelja	$\chi^2 = 86.91, df=2, p<.001$			

Veoma prisutni	73	12.4	131	20.4
Djelimično prisutni	187	31.9	322	50.2
Nisu prisutni	327	55.7	189	29.4
Finansijski problemi	$\chi^2 = 149.36, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	158	26.9	353	54.6
Djelimično prisutni	213	36.3	226	34.9
Nisu prisutni	216	36.8	68	10.5
Sukobi sa roditeljima	$\chi^2 = 181.41, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	54	9.2	170	26.4
Djelimično prisutni	185	31.5	329	51.0
Nisu prisutni	349	59.4	146	22.6
Ponižavanje od strane roditelja	$\chi^2 = 69.26, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	30	5.1	55	8.6
Djelimično prisutni	111	18.8	244	37.9
Nisu prisutni	450	76.1	344	53.5

S jedne strane, ovo bi moglo biti uslovljeno time što adolescenti sve manje idealizuju svoje roditelje, te se povećava broj sukoba između njih i njihovih roditelja. S druge strane, adolescenti su više uključeni u porodične probleme i u samoj porodici sve manje zaštićeni.

Na kraju, uočava se da djeca iz grada u odnosu na svoje vršnjake sa sela značajno više navode prisutnost svih navedenih problema sa kojim se mladi suočavaju u svojim porodicama (Tabela 5). Prvi zaključak koji se može izvesti jeste da postoji više problema u porodicama iz grada. Međutim, moguće je i to da mladi sa sela umanjuju probleme koji se javljaju u porodicama. Ovo može biti posljedica nekoliko faktora: patrijarhalniji način vaspitanja, konzervativnija sredina u kojoj odrastaju, te manja spremnost za identifikovanje tih problema.

Tabela 5: Razlika između mladih sa sela i grada u procjeni prisutnosti problema na koje djeca, mladi nailaze u porodici

	Selo	Grad
--	------	------

	broj	%	broj	%
Loši odnosi među roditeljima	$\chi^2 = 33.34, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	83	17.8	188	24.4
Djelimično prisutni	200	42.8	396	51.5
Nisu prisutni	184	39.4	185	24.1
Alkoholizam u porodici	$\chi^2 = 27.15, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	78	16.7	167	21.7
Djelimično prisutni	176	37.7	365	47.4
Nisu prisutni	213	45.6	238	30.9
Fizičko kažnjavanje djece	$\chi^2 = 30.99, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	45	9.6	106	13.8
Djelimično prisutni	189	40.4	401	52.1
Nisu prisutni	234	50.0	262	34.1
Nerazumijevanje od strane roditelja	$\chi^2 = 22.68, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	99	21.2	214	28.1
Djelimično prisutni	191	41.0	356	46.7
Nisu prisutni	176	37.8	192	25.2
Razne zabrane	$\chi^2 = 38.31, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	90	19.4	241	31.7
Djelimično prisutni	228	49.0	381	50.1
Nisu prisutni	147	31.6	139	18.3
Nedovoljno pažnje od strane roditelja	$\chi^2 = 21.65, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	73	15.7	130	17.1
Djelimično prisutni	158	34.1	349	45.8
Nisu prisutni	233	50.2	283	37.1
Finansijski problemi	$\chi^2 = 30.08, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	155	33.3	353	46.1
Djelimično prisutni	168	36.1	270	35.3
Nisu prisutni	143	30.7	142	18.6
Sukobi sa roditeljima	$\chi^2 = 42.58, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	56	12.0	167	21.9
Djelimično prisutni	171	36.7	341	44.6
Nisu prisutni	239	51.3	256	33.5
Ponižavanje od strane roditelja	$\chi^2 = 23.24, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	20	4.3	65	8.5
Djelimično prisutni	107	23.1	246	32.1
Nisu prisutni	337	72.6	456	59.5

Na kraju treba istaći da je porodica mjesto nastanka, bastion, pećina, u koju se svaka ljudska jedinka u najtežim okolnostima, ako ne može fizički, onda emocionalano sklanja, vraća (Milosavljević, B. 2002, str. 147). Ako se uzme u obzir ova konstatacija i dobijene procjene mladih da su u porodicama visoko prisutni, kako problemi koji se odnose na loše odnose među roditeljima, finansijske probleme porodice, tako i oni koji se odnose na sukobe djece i

mladih sa roditeljima, kažnjavanje, nedovoljno pažnje od strane roditelja, onda se čini veoma važnim da porodici u savremenim uslovima života treba pomoći da prevaziđe nastale probleme, da ojača i da nauči da se nosi sa novim izazovima.

Prilog 1: Glas djeteta o položaju u porodici - šta po njihovom mišljenju ugrožava njihova prava u roditeljskoj kući.³

- U našem razredu se nalazi osoba koju majka fizički zlostavlja. Ona se nama žali zbog toga, ali joj mi ne možemo pomoći.
- Moj prijatelj je zakasnio kući i tata ga je prebio.
- Slučaj u mome komšiluku - skidanje djeteta i udaranje usisivačem i šipkom.
- Pored moje kuće stanuju brat i sestra. Majka im ne radi, otac nema stalni posao, radi povremeno. Sve što zaradi potroši na alkohol. Stalno po komšiluku pozajmljuju novac, ali niko neće da im posudi jer znaju da im nikada neće vratiti.
- U kući nemam pravo glasa.
- Imam prijatelja koga roditelji često fizički kažnjavaju, u društvo dolazi sa povredama po licu.
- Blizu mene živi čovjek koji pije i bije svoju ženu i sina.
- Imali smo prijatelja koji je zbog loših ocjena gladovao. Kad dobije jednu jedinicu nema jednog obroka, a kad

---

³ U prilogima (osim u Prilogu 2) se nalaze odgovori djece na otvorena pitanja u upitniku.

dobije više jedinica ne jede čitav dan.

- U mojoj sredini postoji kršenje prava djeteta; recimo zbog loše ocjene dijete dobija kaznu od strane roditelja, što je bio slučaj sa mojom drugaricom. Mislim da ne treba zbog toga kažnjavati dijete, jer svako dijete ima pravo na slobodan život.
- Učenica je odlična i ako dobije lošu ocjenu roditelji je tuku, a mislim da batine nisu rješenje.
- Jedna djevojčica ima loše odnose sa roditeljima - ponižavanje i zbog toga je počela da pije i puši, bježi s nastave. A otac je tuče tvrdim predmetom, leđa su joj modra i izrezana.
- U mojoj ulici ima dosta djece koju roditelji tuku.
- Otac tjera dijete da uči iako ono ne može postići bolji uspjeh od dovoljan ili dobar.
- Otac istjeruje djecu zimi napolje bez jakne i čarapa.
- Udaranje djece na ulici od strane komšija i roditelja.
- Svoj djeci je teško, nekom više, nekom manje, ali svi imaju problema.
- Često fizičko kažnjavanje zbog slabih ocjena.
- Roditelji zabranjuju dječaku da se igra.
- U mojoj zgradi otac alkoholičar zlostavlja i tuče djevojčice.
- Poznajem roditelje koji tuku svoju djecu.
- Zabrana izlazaka, zlostavljanje, i onda dijete počinje ići lošim putem.
- Roditelji ne poštuju privatnost djeteta.
- Moja prijateljica iz razreda hoće da ode

od kuće, jer joj otac zlostavlja majku.

- *Poznajem djevojčicu koja je završila u bolnici poslije batina koje je dobila od oca.*
- *U mom selu ima jedna porodica - imaju više djece, koja idu u školu i rade, a kad nešto pogriješe roditelji ih tuku.*
- *U mom okruženju ima mnogo porodica u kojima roditelji piju i djeca ispaštaju zbog toga.*
- *Znam djecu čiji otac dođe kući pijan i djecu istjera van, a majku tuče.*
- *U mojoj okolini alkoholizam je veliki problem zbog koga trpe djeca.*
- *U mojoj sredini odrasli smatraju da djeca imaju manje prava od njih.*
- *Omalovažavanje djece od strane odraslih.*
- *Poznajem dijete koje otac fizički maltretira, a Centar za socijalni rad ne čini ništa.*
- *Znam više slučajeva fizičkog maltretiranja od strane roditelja.*

IV O ŠKOLI I OBRAZOVANJU⁴

*Obrazovanje će imati za cilj razvoj
djetetove ličnosti,
talenta i mentalnih i fizičkih sposobnosti
do njegovih
krajnjih mogućnosti. Obrazovanje će
pripremiti dijete za aktivan život u slobodnom
društvu i njegovati kod njega
poštovanje prema roditeljima, njegovom
kulturom porijeklu, jeziku i vrijednostima kao
i poštovanje prema kulturnom
porijeklu i vrijednostima drugih.*

(Konvencija o dječijim pravima, Čl. 29.,
Ciljevi obrazovanja)

Škola i obrazovanje danas predstavljaju osnovne poluge razvoja društva kao cjeline i individualnog razvoja svakog pojedinca u tom društvu (V. Ilišin i F. Radin, 2002; J. Savić i dr. 2003). Savremena škola nalazi se pred sve većim izazovima, jer treba da odgovori velikom broju zahtjeva na koje praktično ona nije u stanju da odgovori. Usavršavanje sredstava proizvodnje i usložnjavanje svijeta rada trebalo bi da prate i promjene u obrazovanju. Naša škola neprekidno zaostaje za ovim procesima ne pružajući ono što se od nje očekuje.

S druge strane, naša škola danas ne uspijeva da odgovori ni zahtjevima socijalizacije mlade generacije u društvu

---

⁴Autor: Jovan Savić, profesor psihologije, Banja Luka.

koje je opterećeno velikim turbulencijama izazvanih ratom i poslijeratnim okruženjem, te tranzicijskim društvenim promjenama. Ovome treba dodati i velike i razorne promjene u porodicama koje se sve teže nose sa zahtjevima podizanja djece.

Zbog velikih i brzih društvenih promjena u savremenom svijetu škola se neprekidno susreće sa različitim izazovima. Danas se na ove izazove sve češće odgovara idejom o „cjeloživotnom učenju“ (Delores, 1998). Ideja je da produženo obrazovanje koje prekoračuje vrijeme i pragove školskih učionica nadoknadi ono što savremena škola ne može da ostvari. Pored toga što mladi sve više vremena provode u školskim klupama problemi ostaju i vjerovatno ne mogu biti eliminisani samo produženim školovanjem. Potrebna je suštinska reforma škole koja će uključiti ne samo promijenjene programe nego i demokratizaciju odnosa unutar škole, što podrazumijeva unapređenje odnosa između učenika i nastavnika, potpunije učešće učenika u svim aspektima edukacije i života u školi. Potrebno je mijenjati pogled na dijete, njegove potrebe i mogućnosti s jedne strane i ulogu škole u onome što se naziva edukacijom i razvojem djeteta. Očigledno je, takođe, da je potreban potpuno novi pogled i na metode rada i na razvojne potrebe djeteta.

Ovdje ukratko iznosimo odgovore učenika na neka pitanja koja se tiču škole, njene uloge u vaspitanju i metoda koje koriste u procesu učenja i izgradnje ličnosti djeteta. Djeca su odgovarala na upitnik

kojim je provjeravano kakvu percepciju imaju o odnosima učenik - nastavnik, učenik - učenik, o kažnjavanju, te o drogi koja se sve više približava školi i sve mlađim uzrastima.

KAŽNJAVANJE, ODNOSI IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA, ODNOSI MEĐU UČENICIMA I O DROGI KOJA JE NA SAMOM ŠKOLSKOM PRAGU

Kada na ulici ugledate nekog sa dubokim, osamljenim, osmijehom ispod koga drhte prozeble usnice, pitate se možda, liči li on na dijete ili na nekoga ko samo korača preko mosta djetinjstva. (Ines 12 godina).

(iz knjige „Nama je važno“, koju su napisala djeca, izd. Art print i ZDS, Banja Luka, 2001)

Da li kažnjavanje pomaže u učenju i vaspitanju

Nekada se smatralo da će učenje i razvoj pojedinca biti uspješniji ukoliko se sa učenicima postupa strožije i zato je svaki neuspjeh bio kažnjavao. Ovo stanovište polazilo je od srednjovjekovnog učenja da se čovjek rađa grešan i da vaspitanje ima zadatak da ga oslobodi tog praroditeljskog grijeha. Spas duše se, po ovom učenju, nalazio u mučenju tijela. Po ovom srednjovjekovnom, vjerskom učenju iskupljenje urođenih grijehova išlo je putem fizičkog mučenja i samokažnjavanja pa je i fizičko kažnjavanje smatrano prirodnim

sredstvom u vaspitanju. Po ugledu na vjerske pokajnike koji su se samokažnjavali, i kojima je neka vrsta mučenja i bola služila kao sredstvo iskupljenja od grijehova koje ljudi na svijet donose rođenjem, smatralo se da se djeca rađaju grešna i da ih treba vaspitati kaznama. Vjerovalo se da fizičko kažnjavanje pomaže izgradnji čovjeka i da ga treba što više koristiti. Ovo stanovište dugo je ostalo ne samo u svijesti ljudi nego i u svakodnevnoj praksi. Ostatke ovakvih gledišta, nažalost, susrećemo i danas.

Napredak i razvoj društvenih odnosa, a posebno napredak u izučavanju psihičkog razvoja djeteta doveo je do velikih promjena u gledanju na djecu, njihove potrebe, razvoj i prava. Danas se smatra da je fizičko kažnjavanje potpuno neadekvatno sredstvo vaspitanja i u mnogim zemljama je zakonom zabranjeno. Predviđene su stroge kazne za sve one koji ovaj zakon krše ne samo u školi nego i u porodici. Konvencija o pravima djeteta je takođe izričita. O fizičkom kažnjavanju se govori u članu 19.

Na pitanje ima li fizičkog kažnjavanja u našim školama, učenici odgovaraju da takvog kažnjavanja ima i da su i oni sami bili svjedoci takvih događaja. U donjoj tabeli prikazani su rezultati našeg istraživanja.

Tabela 6: *Da li ima fizičkog kažnjavanja u našim školama i da li si bio/bila prisutna takvoj vrsti kažnjavanja?*

Odgovori	Ima li kažnjavanja u školama?		Da li si prisustvo/la kažnjavanju?	
	broj	%	broj	%
Da	269	21.6	162	13.0
Ne	834	77.1	1072	86.2
Bez odgovora	16	1.3	10	0.8
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0

Da li su rezultati koje nalazimo u gornjoj tabeli o fizičkom kažnjavanju zabrinjavajući? Da li je zabrinjavajuće kad svaki peti učenik (21.6%) kaže da danas u našim školama „ima fizičkog kažnjavanja učenika“, ili kako da o pojavi kažnjavanja mislimo kad 13 odsto učenika kaže da je „prisustvovalo fizičkom kažnjavanju“ djece u našim školama? Ovi odgovori su iznenađujući, jer smo vjerovali da fizičkog kažnjavanja danas nema u našim školama ili da se za ovim kaznama poseže vrlo rijetko.

Većina starijih osoba iz našeg okruženja ima svoja sjećanja na prošla vremena kada su djeca bila više kažnjavana nego danas. Da li je kažnjavanje tako štetno i neprihvatljivo da ga zaista treba izbaciti iz „repertoara vaspitnih mjera“ pitaju se neki od tih odraslih. Fizičko kažnjavanje ne može biti vaspitna mjera, to je prije svega poniženje za onog koji trpi takvo kažnjavanje. Ali, ne budimo nepravedni prema izvršiocima takvog kažnjavanja, jer je to, takođe, poniženje i za njih. Uvijek kad nastavnik kažnjava učenika radi nekih viših vaspitnih ciljeva, to predstavlja spuštanje na jedan nivo odnosa koji suštinski ponižavaju onog ko

trpi (učenika), ali dovodi u pitanje i ulogu nastavnika kao vaspitača. Ono govori i o nesposobnosti nastavnika kao vaspitača. Fizičko kažnjavanje u vaspitanju je danas neprihvatljivo i ponižavajuće i u sukobu je sa zakonom i moralnim normama savremenog društva.

Kažnjavanje, a posebno fizičko kažnjavanje kao sredstvo podsticanja u učenju je potpuno odbacio i najveći teoretičar učenja i bihejviorizma našeg vremena Skiner (prema S. Radonjić, 1992), jer je smatrao da se kažnjavanjem jedna aktivnost samo zaustavlja, ali se ne daje pravac, put kojim treba ići dalje u učenju. Fizičko kažnjavanje ne otvara nikakav put i ne vodi nikuda u vaspitanju. Osim toga, ono se protivi osnovnim načelima ljudskog dostojanstva.

Fizičko kažnjavanje se češće susreće u osnovnim nego u srednjim školama što je i razumljivo. Djeca osnovnih škola su u 29.5% slučajeva navela da fizičkog kažnjavanja ima u našim školama, dok se takav odgovor susreće u još uvijek visokom procentu i kod srednjoškolaca (14.8% odgovora). Takvom kažnjavanju je u osnovnim školama prisustvovalo oko 20% učenika, a u srednjim oko 7% učenika.

Zanimljivo je, takođe, da nema značajnih razlika o pogledima na fizičko kažnjavanje djece iz sela i grada. Djeca iz obe ove sredine iznose slične podatke o fizičkom kažnjavanju u školi.

Isto tako, dječaci i djevojčice se, takođe, ne razlikuju u svojim odgovorima na

pitanja o fizičkom kažnjavanju u našim školama.

Prilog 2: Zakon štiti djecu - Države u kojima su djeca zaštićena od svake vrste fizičkog kažnjavanja.

Švedska (zakon donijet 1979. god): „Djeca ne smiju biti fizički kažnjavana niti na bilo koji način ponižavana.“

Finska (1983): „Dijete se ne smije fizički kažnjavati ili na drugi način ponižavati.“

Norveška (1987): „Dijete ne smije biti izloženo fizičkom nasilju.“

Danska (1987): „Dijete ne smije biti izloženo fizičkom kažnjavanju niti bilo kojem drugom degradirajućem tretmanu.“

Austrija (1989) : „Nasilje i uključenje fizičke ili mentalne patnje je nezakonito.“

Italija (1996): Odluka vrhovnog suda: „Korištenje nasilja u edukativne svrhe ne može se više smatrati zakonitim.“

Letonija (1998): Zakonom o pravima djece zabranjuje se fizičko kažnjavanje.

Njemačka (2000): „Fizičko kažnjavanje, psihološko povređivanje i druge ponižavajuće mjere su zabranjene.“

Izrael (2000): Vrhovni sud zabranio je svaku vrstu fizičkog kažnjavanja od strane roditelja.

Island (2003): „Obaveza je roditelja da svoje dijete zaštite od svakog fizičkog ili mentalnog nasilja.“

(NIN, specijalni dodatak, 25. 11. 2004. str. 8.)

Našim zakonom (u Republici Srpskoj) o osnovnoj školi iz 2004. u članu 73. se

izričito kaže da ukoliko nastavnik fizički kažnjava ili zlostavlja učenike biće pokrenut disciplinski postupak, a nastavnik će biti odstranjen iz nastave.

Odnosi učenik - nastavnik

Odnosi učenik - nastavnik su važni kako za učenike tako i za nastavnike. Ukoliko su ti odnosi loši najviše trpi vaspitni aspekt školskog rada. Možemo samo da pretpostavimo kakav uticaj na učenika može imati nastavnik koga on opaža kao nekog s kim ima „loše odnose“. Ili, s druge strane, kako može da djeluje i da se osjeća nastavnik koji nije ostvario dobre odnose sa svojim učenicima. Sudeći prema ovom ispitivanju izgleda da su ti odnosi, zaista u lošem stanju, jer gotovo jedna trećina (31.7%) učenika kaže da su u školi „veoma prisutni“ „loši odnosi učenik - nastavnik“. I još oko 53% učenika navodi da su takvi loši odnosi „djelimično prisutni“ u našim školama.

Djevojčice su češće nego dječaci ocijenile odnose učenika i nastavnika kao „loše“ (35.4% odgovora djevojčica prema 27.4% odgovora dječaka; ova razlika je i statistički značajna, hi kvadrat je 20.44; $p < 0.01$). Znači li to da su djevojčice osjetljivije na odnose sa nastavnicima od dječaka?

Odnosi učenik - nastavnik su lošiji u gradskim nego u seoskim školama. Gradska djeca označavaju prisustvo ovog problema u 39.9 odsto slučajeva, dok seoska djeca o lošim odnosima govore u 18.2 odsto

slučajeva. Razlika je i statistički značajna (hi kvadrat je 89.12; $p < 0.01$).

Izgleda da se odnosi učenika i nastavnika pogoršavaju s uzrastom, što su učenici stariji to su njihovi odnosi sa nastavnicima gori. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da su ti odnosi znatno lošiji u srednjim, nego u osnovnim školama. Veći broj srednjoškolaca navodi (38.6% odgovora) da su u školama „prisutni“ ti „loši odnosi“. Učenici osnovne škole se u manjem procentu opredjeljuju za ovu formulaciju, oni u 24.5% odgovora kažu da su takvi loši odnosi prisutni u osnovnim školama. Važno je ovdje dodati i slijedeće: 25.5% odgovora učenika osnovne škole kaže da u školama nema tih loših odnosa, ali samo 5.2% srednjoškolaca smatra da takvih loših odnosa učenik - nastavnik nema u srednjim školama.

Odnosi učenik - učenik

Mada u nešto manjem iznosu nego sa nastavnicima odnosi sa drugim učenicima se, takođe, označavaju kao „loši“ (tako kaže približno svaki peti učenik) ovome treba dodati i odgovore da su ti problemi odnosa sa drugim učenicima „djelimično prisutni“ u školama kako se o ovom pitanju izjašnjava 56% učenika.

U procjeni odnosa među učenicima, nema razlike između djece sa sela i iz grada, a isto tako u svojim procjenama djevojčice se ne razlikuju od dječaka.

Kažnjavanje i posebno fizičko kažnjavanje, loši odnosi između učenika i

nastavnika, te loši odnosi među samim učenicima kako pokazuju naši rezultati govore o potrebi reforme škole koja bi zahvatila ne samo programe već i cjelokupne odnose u školi. Postaje jasno da reforma škole neće dati odgovarajuće rezultate ukoliko ne dođe do duboke promjene u metodama rada u školi i dok ne dođe do dubokih promjena na relaciji učenik - nastavnik, dok ne dođe do promjene odnosa među učesnicima, te odnosa u vaspitno-obrazovnom procesu, dakle, dok ne dođe do suštinske demokratizacije odnosa u školi. Potrebno je da škola suštinski prihvati savremena shvatanja o djetetu, njegovom razvoju i potrebama.

Droga na pragu učionice

Pored fizičkog kažnjavanja u školama susrećemo još i loše odnose između učenika i nastavnika, učenika i učenika, osim toga učenici u školi se susreću i sa drugim problemima. Tu su, prije svega, naglo širenje konzumiranja droga, koje se sve više susreće na mlađim školskim uzrastima, u pretpubertetskom i ranom pubertetskom dobu.

Danas se sve više govori da se droga približila školi da je ušla ne samo u dvorište škole već da je prekoračila i prag učionice. Pitanje je kako učenici vide ovu prijetnju? Iznosimo ukratko njihove odgovore na pitanje o problemu droge u školi. Oni kažu da je taj problem droge „veoma prisutan“ u školi (28.7% odgovora) ili „djelimično prisutan“ (39.4% odgovora).

Može se zaključiti da gotovo jedna trećina učenika naglašava njeno prisustvo u školi, i još oko 40 odsto učenika govori o njenoj „djelimičnoj“ prisutnosti u školi. Rezultati ovog istraživanja, zapravo, pokazuju da 68% učenika govori o prisustvu problema droge u školi. Ova zapažanja učenika nikako ne treba zanemarivati i previdjeti.

U procjeni opasnosti od droge djevojčice su znatno osjetljivije, one ovu opasnost češće opažaju od dječaka (32% odgovora djevojčica prema 25% odgovora dječaka, ova razlika je i statistički značajna, hi kvadrat je 18.15; $p < 0.01$).

Gradska djeca imaju više problema s drogom, jer gotovo svako treće gradsko dijete kaže da su u školi danas „prisutni problemi sa drogom“ (32.5%), dok takav odgovor nalazimo nešto rjeđe kod djece iz seoskih škola, ali još uvijek u visokom iznosu od 22.7% odgovora.

Problem sa drogom je više prisutan u srednjim nego u osnovnim školama, jer 42.4% srednjoškolaca navode da su ti problemi sa drogom „veoma prisutni“ i još 45.2% odgovora kaže da su „djelimično prisutni“ u školi. Učenici osnovnih škola navode da su ti problemi „veoma prisutni“ u 14.1% odgovora, i još 33.6% ovih učenika navodi da su ti problemi „djelimično prisutni“. Nema nikakve sumnje da su već i sami učenici zabrinuti zbog takvog naglog rasta problema droga s kojim se oni svakodnevno susreću.

Prodavači droge su pred školom, oni nastoje i uspijevaju da među djecom nađu svoje žrtve. Sve se to događa na odmoru, između časova i u slobodnom vremenu. Kako da se to zaustavi i ko je pozvan da to uradi? Ko?

Škola i šira društvena zajednica moraju da što prije poduzmu neophodne korake u rješavanju ovih problema. Školske službe sastavljene od pedagoga, psihologa i socijalnog radnika, očigledno bi i u ovakvom sastavu imale pune ruke posla. Treba napomenuti da danas u našim školama imamo samo jednog od navedenih lica i to najčešće pedagoga. Ako želimo uspješno da se borimo protiv droge, trebalo bi da formiramo stručne timove u punom sastavu koji bi mogli da odgovore problemima koji iz dana u dan postaju sve veći.

Prostor za vannastavno okupljanje radi organizovanog provođenja slobodnog vremena u kreativnim i zabavnim aktivnostima nije stvar luksuza i nečeg bez čega se lako može, nego prijevika potreba u našem vremenu u kome socijalizacija i razvoj djeteta ne može biti prepušten samo porodici ili što je još gore ulici. Škola i šira društvena zajednica moraju da poklone punu pažnju ovom problemu obezbjeđujući prostor, edukovane ljude i punu podršku organizaciji slobodnog vremena djece i mladih. U većini evropskih zemljama, danas, ovom problemu se poklanja velika pažnja. Koliko još treba čekati da se i kod nas poduzmu odgovarajući koraci.

Iskustva u svijetu pokazuju da se droga ne može suzbijati samo predavanjima o drogi, predočavanjem opasnosti koja od nje prijeti i drugim aktivnostima koje pružaju različite informacije o tome šta je droga i kako je ona opasna. Potrebno je pomoći djeci i mladima da organizuju i osmisle svoj život u kreativnim i razvojnim aktivnostima koje pomažu njihov rast i razvoj i koje donose istinsku radost i zadovoljstvo.

KOJA SU PRAVA DJETETA

...Treba prvo obezbijediti da djeca sama mogu da se bore za svoja prava. Treba osnovati omladinske organizacije, omogućiti djeci da u školama imaju pristup nastavničkim vijećima, pustiti mlade da kažu, da se čuje njihov glas.

(Bojan, 17 godina) (iz knjige „Nama je važno“, koju su napisala djeca, izd. Art print i ZDS, Banja Luka, 2001)

Djeca imaju prava na rast, razvoj, učenje, slobodno vrijeme i igru, i na mnoga druga prava koja im garantuje Konvencija o pravima djeteta. Ovu Konvenciju su usvojile, gotovo, sve zemlje svijeta (članice UN) u kojima je ona postala zakon koji se poštuje i uvažava. Može se tačnije reći da su ove zemlje, zapravo, ratifikovale ovu Konvenciju i nastoje da se drže njenih odredaba za dobrobit djece i

njihovog razvoja. Ali, još uvijek smo daleko od toga da se Konvencija striktno poštuje i primjenjuje. To u većini zemalja, i u vezi sa nekim njenim odredbama, nije moguće zbog siromaštva, ali mnogo češće zbog tvrdokornih pogleda i shvatanja o djeci, te posebno zbog zastarjelih pogleda i predrasuda. Bosna i Hercegovina, istovremeno i Republika Srpska kao njen sastavni dio, obavezale su se na poštovanje odredaba ove Konvencije, ali to u praksi ide znatno teže. Još nije ispunjen ni prvi uslov da se djeca i nastavnici detaljno informišu o Konvenciji i upoznaju sa njenim osnovnim odredbama i intencijama.

Škola ima zadatak da radi na upoznavanju djece sa Konvencijom i da u svoj rad unese duh Konvencije koji traži veće uvažavanje djeteta, njegovih potreba i većeg učešća djece u svim sferama života i rada u školi.

Pitali smo učenike koliko su u redovnoj nastavi informisani o pravima djeteta, da li na odjeljenjskoj zajednici razgovaraju o ovoj temi, te da li su učenici pokretali neke akcije za ostvarivanje svojih prava. Dobijeni odgovori predstavljeni su u Tabeli 7.

Tabela 7: Informisanje tokom nastave o pravima djeteta, razgovori o ovoj temi na odjeljenjskoj zajednici i pokretanje akcija za ostvarivanje prava djeteta.

Odgovori	Informisanost o pravima djeteta u nastavi		Da li o pravima djeteta razgovarate u odeljenskoj zajednici?		Da li pokrećete akcije zaštite prava djeteta?	
	broj	%	broj	%	broj	%
Da	544	43.7	542	43.6	394	31.7
Ne	697	56.0	697	56.0	834	67.0
Bez odgovara	3	0.2	5	0.4	16	1.3
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0	1244	100.0

Očekuje se od škole da djecu informiše o Konvenciji, o pravima djeteta i da se ona upoznaju sa osnovnim odredbama i duhom Konvencije. Nije toliko bitno da li će se to događati u nastavi, na odjeljenjskoj zajednici ili u vannastavnim aktivnostima. Bitno je da djeca u skladu sa razvojem demokratskih odnosa u školi budu informisana i o svojim pravima koja im garantuje država (Države su se svojim prihvatanjem i ratifikovanjem Konvencije o pravima djeteta obavezale pred UN da će odredbe ove Konvencije poštovati i sve lokalne zakone uskladiti sa njenim odredbama) i upoznati sve sa sadržajem Konvencije (nastavnike, djecu, roditelje i različite druge profesionalce).

Kako iz Tebele 7. vidimo djeca još nisu dovoljno informisana o svojim pravima, jer je tek nešto više od 43 odsto djece dobilo neke informacije o ovoj temi i u redovnoj nastavi i u vannastavnim aktivnosti u školi. Istovremeno 56 odsto djece izjavljuje da u školi nisu informisani o Konvenciji.

Prava djeteta ne može da zaštiti samo slovo konvencije, često je potrebno poduzimati i neke akcije da bi ta prava bila zaštićena. Pokretanje akcija za zaštitu dječjih prava nije tako učestalo, ipak 31.7% učenika kažu da su takve akcije pokretane u njihovoj školi.

Kad se radi o pokretanju akcija za zaštitu prava djeteta možemo konstatovati da nema razlike među školama iz seoskih i gradskih sredina.

Ipak učenici srednjih škola su bolji od učenika osnovnih škola u pokretanju akcija na zaštitu prava djeteta, oni su naime u 37.6% slučajeva naveli da su takve akcije pokretali u školi, dok su učenici osnovne škole u 25.6% odgovora naveli da su pokretali takve akcije na zaštitu prava djeteta (ova razlika je i statistički značajna, hi kvadrat je 19.11; $p < 0.01$).

U redovnoj nastavi i na odjeljenskoj zajednici djeca u seoskim školama su bolje od djece iz gradskih škola informisana o dječjim pravima (Seoska djeca daju pozitivan odgovor na ova pitanja u više od 50.0% slučajeva dok gradska djeca na pitanje o informisanosti pozitivno odgovaraju u oko 39.0% slučajeva. Ova razlika između seoske i gradske djece je prilično visoka, pomalo iznenađujuća, ali i statistički značajna.

Dječaci i djevojčice se međusobno ne razlikuju u odgovorima na prethodno postavljena pitanja o informisanosti kao i o pokretanju akcija za zaštitu dječjih prava.

Osnovne škole posvećuju znatno više pažnje upoznavanju učenika sa Konvencijom o dječjim pravima nego srednje škole. Prema ovom istraživanju učenici osnovne škole u 58.2% slučajeva navode da su prve informacije o pravima djeteta dobili putem redovne nastave, da su putem različitih vannastavnih aktivnosti učili o ovim pravima (43.6% odgovora) i da su o ovoj temi diskutovali na odjeljenskoj zajednici (65.7% odgovora). Na isto pitanje su učenici srednjih škola odgovorili na slijedeći način, na časovima redovne nastave je o pravima djeteta informisana približno jedna trećina učenika (30.7% odgovora), u vannastavnim aktivnostima su rjeđe razgovarali o ovoj temi (24.7% odgovora) kao i tokom rada odeljenske zajednice (23.6% odgovora).

ŠKOLA (KOJA) OPTEREĆUJE UČENIKA

Problema je mnogo, ali jedan od najvažnijih je vezan za obrazovni program koji je ispunjen nepotrebnim podacima i informacijama koje opterećuju učenike. To im oduzima vrijeme koje su mogli iskoristiti za neke druge aktivnosti, važnije za njihov razvoj i obrazovanje. Po mom mišljenju, rješenje tog problema nije u ukidanju nastavnih predmeta, već u «čišćenju» tih predmeta od viška, što bi učenicima ostavilo više vremena za praktični rad, čime bi se ujedno razvijala i logika (koja mnogima nedostaje). Ali prije svih promjena potrebno je promijeniti stav mnogih profesora o predavanjima; da se one ne sastoje od pukog prepisivanja iz knjige, već u objašnjavanju lekcija, kao i pojmova i izaraza koji su učenicima nepoznati. Profesori bi morali da se trude da zainteresuju učenika za svoje predmete, a ne da ih lošim predavanjima odbijaju. Ukoliko je učenik zainteresovan za nastavni predmet, utoliko mu je lakše da savlada gradivo.

(učenik 17 godina) (iz knjige „Nama je važno“,

koju su napisala djeca, izd. Art print i ZDS,
Banja Luka, 2001)

Staro je pitanje svih koji se bave školom i njenom ulogom u vaspitanju i obrazovanju, koliko je škola usklađena sa potrebama društva i u kojoj mjeri prati razvojne mogućnosti i potrebe djeteta. Možemo svakodnevno da čujemo da se od škole očekuje mnogo, ona bi trebala da bude mjesto gdje se odvija dugoročna priprema djece za budućnost.

Često se pretjeruje u zahtjevima koji se postavljaju i pred škole i pred učenike. Već i samo usklađivanje škole sa društvenim kretanjima i potrebama dovodi nas do krupnih pitanja na koja nije lako dati odgovor.

Škola kakvu danas imamo teško može da odgovori izazovima vremena. Istovremeno se bez pretjerivanja može reći da škola nije prilagođena ni djeci, zahtjevi su ponekad preveliki i prevazilaze mogućnosti djeteta. Najčešće se spominju školski programi i za njih se kaže da su preopširni, o tome govore stručnjaci, roditelji i učenici (vidi: Izvještaj nevladinih organizacija o stanju prava djece u BiH, 2004). Nastavnici imaju obavezu da nastavni program ma koliko on bio opširan realizuju u svakodnevnom radu sa djecom. Takođe se od njih očekuje da svoje učenike realno ocjenjuju i da svoje zahtjeve prilagode njihovim mogućnostima. Ali, to nikako nije jednostavan zadatak ako se ima u vidu da jednom doneseni programi vrše pritisak na

nastavnike i stavljaju na iskušenje njihov način rada i njihov odnos sa učenicima, uopšte, pa i u ocjenjivanju. Ovdje navodimo odgovore učenika na neka od spomenutih pitanja.

Da li su školski programi i zahtjevi nastavnika preveliki

Školski programi su preopširni, s time se slažu i učenici i nastavnici i mnogi drugi koji se bave školom i njenom ulogom u vaspitanju i obrazovanju. U ovom slučaju nas interesuje mišljenje učenika o školskim programima. Oni kažu u 49% odgovora da su problemi sa opširnim programima „veoma prisutni“, a još 34% njih navodi da su ovi problemi „djelimično prisutni“ u našim školama. Samo 15.4% učenika kaže da programi nisu problem.

Na opširnost programa više se žale gradska od seoske djece 55% odgovora, gradske prema 40 odsto seoske djece. (Ova razlika je i statistički značajna, hi kvadrat je 49.88; $p < 0.01$).

Djevojčice se nešto više nego dječaci žale na opširnost školskih programa (razlika je i statistički značajna, hi kvadrat 16.68; $p < 0.01$), djevojčice, takođe, češće nego dječaci procjenjuju da su zahtjevi nastavnika „preveliki“ (razlike među polovima su statistički značajne (hi kvadrat je 13.78; $p < 0.01$)).

Zahtjevi nastavnika

U situaciji kad su programi preopširni i neprilagođeni mogućnostima djeteta i kad nastavnici imaju zadatak da ih se striktno pridržavaju i da ih realizuju, a zatim da ocijene učeničko napredovanje, nije neočekivano da se učenici žale na prevelike zahtjeve nastavnika koji su „veoma prisutni“ (40.1% odgovora) i da su pri tome nastavnici „veoma“ nerealni u ocjenjivanju (38.7% odgovora).

Gradska djeca se više žale i na prevelike zahtjeve nastavnika. Ova razlika je i statistički značajna, (hi kvadrat iznosi 76.29; $p < 0.01$).

Međutim, mada se seoska i gradska djeca međusobno ne razlikuju značajnije u procjeni realnosti ocjenjivanja, oni se vrlo mnogo razlikuju u procjeni „nerazumijevanja od strane nastavnika“ na koje nailaze u školi. Na nerazumijevanje više ukazuju djeca gradskih škola (35.0% odgovora) nego djeca iz seoskih sredina (18.7% odgovora).

Kad se radi o razumijevanju od strane nastavnika i o ocjenjivanju i realnosti ocjenjivanja onda se dječaci i djevojčice, uglavnom, međusobno ne razlikuju u svojim procjenama.

Ako se zapitamo koliko je ovaj problem opširnih programa, zahtjeva nastavnika, realnosti ocjenjivanja i razumijevanja od strane nastavnika prisutan u osnovnim, a koliko u srednjim školama dobijamo slijedeće odgovore.

Učenici osnovne škole su veoma kritični prema programima, njih oko 73 odsto smatra

da su ti problemi u većoj ili manjoj mjeri prisutni u našim školama. Srednjoškolci su još kritičniji, jer 94 odsto ispitanika navodi da su ovi problemi sa opširnošću programa prisutni („veoma prisutni“ 60.4% odgovora) ili „djelimično prisutni“ (33.3% odgovora). Razlike između ove dvije grupe ispitanika (učenika osnovne i srednje škole) su vidljive već iz ovih podataka i statistički su značajne (hi kvadrat je 109.94; $p < 0.01$).

Tabela 8: Pregled odgovora učenika na pitanja o opširnosti programa, zahtjevima nastavnika i realnosti ocjenjivanja

Odgovori	Preopširni programi		Preveliki zahtjevi nastavnika		Nerealno ocjenjivanje	
	broj	%	broj	%	broj	%
Veoma prisutni	609	49.0	499	40.1	482	38.7
Djelimično prisutni	423	34.0	526	42.3	576	46.3
Nisu prisutni	191	15.4	206	16.6	171	13.7
Bez odgovora	21	1.7	13	1.0	15	1.2
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0	1244	100.0

Da li su nastavnici realni u ocjenjivanju

Na nerealno ocjenjivanje žale se učenici oba uzrasta. Učenici osnovne škole navode da se problemi sa nerealnim ocjenjivanjem javljaju u oko 76.6% slučajeva. Pri tome se ovi problemi ocjenjuju kao „veoma prisutni“ u 34.2%

odgovora i još kao „djelimično prisutni“ u 42.4% odgovora. Srednjoškolci su ovdje veoma kritični. Oni probleme sa ocjenjivanjem navode u gotovo 95% odgovora. Pri tome kažu da su ovi problemi „veoma prisutni“ u 43.8% odgovora i još „djelimično prisutni“ u 50.8% odgovora. Situacija sa ocjenjivanjem je nepovoljna i u osnovnim i srednjim školama ali ona je očigledno mnogo teža u srednjim nego u osnovnim školama. Razlike su vidljive već iz ovih iznesenih podataka što potvrđuju i statistički pokazatelji (hi kvadrat je 82.59; $p < 0.01$).

Ovi odgovori u vezi sa ocjenjivanjem su zabrinjavajući i vjerovatno su posljedica više faktora. Navodimo ukratko nekoliko otežavajućih okolnosti koje susrećemo u našim školama. Nastavnici imaju zadatak da realizuju preopširne programe i da ocijene veliki broj učenika u više navrata tokom godine. U tom obimnom poslu oni nemaju dovoljno (tehničke i druge) pomoći u pripremanju testova i drugih ispitnih materijala. Ocjenjivanje je ozbiljan posao, i on se pod postojećim uslovima teško može obaviti na zadovoljavajući način bez adekvatnih priprema adekvatne i tehničke pomoći.

O obrazovnoj i vaspitnoj funkciji škole

Škola ima, što nikako ne treba zaboraviti, dvostruku ulogu. Ona je mjesto učenja, usvajanja znanja, ali i mjesto razvoja i vaspitanja. Razvoj je posebno važan, a njega nema bez podrške i

podsticaja okoline. Uloga nastavnika nije samo da predaje i brine se o usvajanju gradiva, njegova uloga je i da podstiče i podržava razvoj djece i mladih. Podsticanje i podrška dječjeg razvoja oslanja se na saradnju i međusobno razumijevanje. Imaju li nastavnici u našim školama razumijevanje za potrebe i probleme djece? Istina je, i to nikako ne treba zaboraviti, da je potrebno odgovoriti i na pitanje ima li nastavnik mogućnosti, vremena i uslove za takav pristup učeniku koji podrazumijeva brigu o njegovom, učeničkom, razvoju.

Vraćamo se prvom pitanju. Da li su, dakle, u školi prisutni problemi „nerazumijevanja od strane nastavnika”? Probleme nerazumijevanja srednjoškolci iznose u 91.5% odgovora, pri tome oni smatraju da su ovi problemi „veoma prisutni” (35.1% odgovora) ili «djelimično prisutni» (u 56.3% odgovora). Učenici osnovnih škola ovaj problem vide u nešto blažoj formi, njihovi odgovori su slijedeći: Probleme nerazumijevanja od strane nastavnika se susreću u odgovorima 63.8% ispitanih učemika. Pri tome 22% kaže da su ti problemi „veoma prisutni” dok 41.8% ispitivanih kažu da su ti problemi „djelimično prisutni”. Podaci, dakle, govore da su mišljenja učenika osnovnih škola o ovom problemu donekle povoljnija od onih koja iznose srednjoškolci, mada su i jedna i druga vrlo nepovoljna sa aspekta procjene odnosa između učenika i nastavnika. Razlike su značajne (hi kvadrat je 140.26; $p < 0.01$).

POMOĆ (PODRŠKA) DJETETU IZ NEPOSREDNOG
OKRUŽENJA

*Ti koji nam daješ smjernice, okreni se.
Tu sam. Hoću svjetlost i snagu da
trajem...
U vrtlogu života.*

(Marija, Krugovi zajedničke aktivnosti,
Izd. NVO Zdravo da ste, 2001.)

Odrastanje je vezano za razvojne teškoće i krize kako to ističu mnogi autori (E. Erikson, 1976; K. Hornaj, 1976. i drugi). Dijete treba podršku i pomoć ne samo u ranom djetinjstvu nego i kasnije, polaskom u školu javljaju se novi izazovi koje treba savladati. Odrastanje je vezano za usklađivanje sa obavezama, sa okolinom vršnjaka i odraslih i istovremeno sa brojnim unutrašnjim dilemama, neusklađenostima i konfliktima. Sa svim ovim izazovima dijete se suočava sa više ili manje uspjeha. Podrška koju ono traži može mu pomoći da nađe svoj put ili ako podršku ne nađe da se dugo zadržava na rješavanju konflikta što mu uzima mnogo energije i koči razvoj. Pitanje koje se postavlja je koliko je okolina djeteta otvorena i spremna na podršku. Ovo pitanje moglo bi se postaviti na više različitih načina. Mi smo se odlučili da djecu pitamo s kim bi podijelili svoje probleme vezane za školu, u koga, zapravo, djeca imaju

povjerenja i od koga očekuju da bi mogla dobiti podršku i pomoć za rješavanje tih problema.

Tabela 9: *Kada bih imala/imao problema u školi to bih podijelila/ podijelio sa prijateljima, nastavnicima, rodbinom.*

Odgovori	Podijelio/la bih sa prijateljima		Podijelio/la bih sa nastavnicima		Podijeli/la bih sa rodbinom	
	broj	%	broj	%	broj	%
Da	568	45.7	174	14.0	384	30.9
Ne	674	54.2	1068	85.9	858	69.0
Bez odgovora	2	0.2	2	0.2	2	0.2
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0	1244	100.0

Podaci koji su prikazani na gornjoj tabeli pokazuju da djeca ni od rodbine ni od škole ne očekuju odgovarajuće razumijevanje za eventualne probleme koje bi mogla imati u školi. Oni u najvećem procentu poklanjaju povjerenje svojim vršnjacima, jer 45.7% ispitivanih učenika kaže da bi ove „probleme u školi podijelili sa prijateljima“. Ne postoji izgleda povjerenje u nastavnike, jer samo 14% učenika kaže da bi o ovim problemima razgovarali („podijelili ih sa...“) nastavnicima. Ovaj podatak sam po sebi pokazuje da između učenika i nastavnika ne postoji odgovarajuće povjerenje i razumijevanje. To su, uostalom, pokazali i već diskutovani podaci o relacijama učenika i nastavnika o kojima smo upravo diskutovali na prethodnim stranicama. Ni rodbina ne predstavlja značajniji oslonac na koji učenici mogu ozbiljnije računati, jer manje od jedne trećine učenika (30.9%)

navodi da bi u slučaju nekih problema u školi, savjet, oslonac ili samo razgovor bio vođen sa ljudima koji predstavljaju rodbinu. U ovom istraživanju dobijeni su i već diskutovani i drugi indikatori koji takođe, govore o otuđenosti unutar porodice, tako da ovaj rezultat samo predstavlja potvrdu izvjesnog nedostatka bliskosti i povjerenja u porodicama i unutar rodbinskih grupa kod nas.

Prilog 3: Dječji glas o kršenju dječjih prava u školi ili kako djeca vide ugrožavanje svojih prava u školi.

- Imamo puno gradiva, a malo vremena za učenje.
- Iako smo dobili pravilnik o praćenju, vrednovanju i ocjenjivanju učenika osnovnih i srednjih škola, nastavnici koji su ovaj pravilnik pročitali ne pridržavaju ga se i daju nam jedinicu zbog discipline, daju i više od tri kontrolna sedmično i pitaju dva puta dnevno.
- Odrasli bi se trebali više upoznati sa pravima djeteta.
- Mislim da bi roditelji i nastavnici trebali imati više razumijevanja.
- Neki učenici moraju znati više od drugih za istu ocjenu.
- Mislim da je školski program preopširan i da imamo vrlo malo slobodnog vremena, po meni je to kršenje prava djeteta.
- Preteško i preobimno gradivo.
- Gradivo je preopširno, nemamo slobodnog vremena uopšte, a svaki profesor traži da se njegov predmet detaljno zna.
- Preobimno gradivo, profesori nemaju razumijevanja, učenici nemaju nikakvog uticaja na to.
- Mislim da sva djeca imaju pravo da idu u prave škole, a ne u podrum kao mi.
- Nejednak odnos prema svim učenicima kada je u pitanju ocjenjivanje. Profesorica francuskog prvo gleda ime, pa ako je to tatin sin ocjena je veća.
- Sputavanje dječje kreativnosti...

- Kada imamo problema u školi sa nekim profesorima, ne možemo se obratiti nijednom drugom, jer oni štite jedni druge. Oni su kolege 30 - 40 godina, a mi smo ovdje samo 3 - 4 godine. Mislim da nam treba jedan kvalitetan pedagog.
- Učenici nemaju mogućnosti da iznesu svoje mišljenje ako misle da im je učinjena nepravda od strane profesora.
- Jednom je nastavnik došao na čas pod uticajem alkohola i svima dao loše ocjene...
- Nerealno ocjenjivanje...
- Krše se prava djeteta od strane nastavnika: sloboda mišljenja, govora, učestvovanja u radu škole.
- Malo slobodnog vremena za slobodne aktivnosti.
- Zbog štrajka učenika direktor je udario jednog učenika.
- Verbalno zlostavljanje , ponižavanje.
- Bio je slučaj kad je nastavnik htio da se tuče sa mnom.
- Ponižavanje djece i mišljenje da djeca ne znaju ništa.
- Često fizičko kažnjavanje za slabe ocjene.
- Djeca ne mogu reći kad nisu zadovoljna.
- Pravo na slobodu mišljenja.
- Nastavnica se izderala na mene kad sam rekla šta mislim o njenoj kritici i rekla da sam arogantna i prepotentna.
- Razrednica pretjerano kažnjava cijeli razred.
- Pogrdno davanje imena djeci od strane prosvjetnih radnika.
- Profesori nas šutaju nogom.
- Nastavnica geografije krši dječja prava i

molim vas da nam pomognete.

- *Profesor zahtijeva učenje lektire napamet.*
- *Mnoga djeca imaju problema pri upisu u školu iako imaju dobre ocjene i vladanje, zato što se primaju neki koji plate, a ne zaslužuju da budu upisani.*
- *Imao sam problema sa profesorom koji ponižava učenike ako ne znaju i govori im da su glupi, kreteni, majmuni. Meni je dodijalo i sukobio sam se s njim.*
- *Ne uzima se u obzir mišljenje djeteta.*
- *Učenicima nije dozvoljeno da iznose svoje mišljenje na času i imamo neadekvatno obrazovanje.*
- *Nastavnici nas puno grde.*
- *Prava se krše svaki dan, u školi, kod kuće, na ulici...*
- *Država ne čini ništa za djecu koja nemaju uslova za školovanje.*
- *Profesori ne dozvoljavaju da djeca koriste svoju maštu.*
- *Učenike niko ne razumije, nemaju nikakva prava.*

V PARTICIPACIJA⁵

*Svako učešće se uvažava bez vrednovanja,
procjenjivanja, bez potcjenjivanja ili
isticanja.
Gradi se atmosfera koja ističe slobodu i
inicijativu.
Njeguje se sloboda izražavanja i otvorenost.*

(Gradnja povjerenja i podsticanje učešća u
Zdravo da ste
radionicama, Pravo djece na učešće, izd. NVO
Zdravo da se, 2002)

Savremeni američki psiholozi Fred Njumen (Fred Newman, 1994) i Lois Holzman (Lois Holzman, 1999). grade novu psihološku teoriju zasnovanu na aktivnostima. Aktivnost pojedinca postaje ključni pojam u ovom pristupu. Ne određuje jedinku samo njeno naslijeđe i uticaj sredine već i njene svjesne aktivnosti. O ljudskom biću danas se sve više razmišlja kao o samoizgrađujućoj jedinki koja i sama učestvuje u vlastitom razvoju. Veliki doprinos novim pogledima dao je i Lav Vigotski, ruski psiholog s početka 20. vijeka. Naime, Vigotski je na aktivnostima i presudnom uticaju kulture gradio cjelokupnu teoriju razvoja. Savremena nastojanja da djeca i mladi potpunije participiraju u radu i životu zajednice su utemeljena na bazičnim postulatima teorije

---

⁵ Autor: Nada Uletilovi}, diplomirani pedagog-psiholog, Banja Luka.

Vigotskog i postmodernih psihologa kao što su Fred Njumen i Lois Holzman.

U životu je veoma teško ostvariti pravo na učešće. Jedan od razloga je pomenut u dijelu kada smo govorili o odnosu prema djeci nekada i sada. Iako je u savremenim uslovima ostvareno niz pretpostavki za uvažavanje mišljenja djeteta, i u mnogim situacijama se to i provodi u praksi, još uvijek je mnogo prepreka, prvenstveno u stavovima odraslih. Da djeca imaju potrebu da izraze svoje mišljenje i da se ono uvaži, pokazuju brojna istraživanja koja su rađena u svijetu i u našem okruženju. S druge strane odrasli nemaju povjerenje u dječju doraslost da se nose sa odgovornošću za odluke koje donose. I dalje je ukorijenjeno vjerovanje da odrasli najbolje znaju šta djeci treba i šta je u njihovom najboljem interesu. Težnja za učešćem u donošenju odluka za stvari koje se njih tiču i s druge strane, težnja odraslih da zadrže poziciju moći u odlučivanju za djecu, stvara veći jaz u generacijskim odnosima, nego što je potrebno. Kao što će djeca kroz učešće učiti i odgovornost za one odluke o svom životu koje donose, tako i odrasli moraju preuzeti odgovornost za stvaranje ambijenta u kome će djeca slobodno izraziti svoje mišljenje o svim stvarima koje ih se tiču.

Kako djeca najviše teže ostvarenju prava na participaciju? Rezultati istraživanja pokazuju da se te promjene veoma sporo dešavaju, i u školi i u

porodici. Mladi su po svojoj prirodi nestrpljivi, oni očekuju brze promjene. Tvrdokornost stavova odraslih i nestrpljenje mladih ne smiju biti prepreka u ostvarivanju prava na participaciju koje je neotuđivo pravo svakog djeteta po Konvenciji o pravima djeteta.

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju obavezuje škole da formiraju savjete učenika, kroz čiji rad bi učenici ostvarivali pravo na učešće o svim pitanjima važnim za njihov rad i život u školi.

Tabela 11: *Postoji li vijeće/savjet učenika u tvojoj školi?*

	broj	procent
Da	669	53.9
Ne	193	15.6
Ne znam	379	30.5
Ukupno	1241	100.0

Po iskazu nešto manje od polovine ispitanih učenika (46.1%) izjavljuju da u njihovoj školi nije formiran savjet učenika ili oni to ne znaju. Nedostatak informacija o postojanju ovog tijela u školi može značiti da ono nije ni formirano.

Tabela 10: *Da li učestvujete u donošenju odluka i u upravljanju školom?*

	broj	procent
Ne učestvujemo	729	58.9
Učestvujemo povremeno	439	35.5

Učestvujemo često	70	5.7
Ukupno	1238	100.0

Više od polovine učenika (58.9%) je istaklo da uopšte ne učestvuje u donošenju odluka i u upravljanju školom, dok njih 35.5% navodi da samo povremeno imaju priliku da uzmu učešće u odlučivanju o pitanjima važnim za školu. Utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika u odgovorima na postavljeno pitanje između djece koja žive u gradu i selu.

Ako pođemo od koncepta da razvoj djeteta podrazumijeva odnos-komunikaciju sa odraslim i drugom djecom, onda je jasno da je participacija, odnosno učešće djeteta direktno u funkciji odrastanja i razvoja. Pravo na slobodno izražavanje mišljenja i učešće u odlukama koje ih se tiču otvara kompleksnija pitanja dječjeg razvoja. U procesu participacije odnos sa odraslim ne smije biti odnos rivala, odnos konfrontiranja. Taj odnos treba da bude podržavajući od strane odraslih, jer dijete kroz ovaj odnos razvija sliku o sebi, samopouzdanje, nezavisnost, saradničke odnose, osjećaj odgovornosti, kritičnosti, samokritičnosti i svih drugih socijalnih vještina. Odgovornost odraslih, dakle, nije samo u stvaranju uslova za uključivanje djece i ostvarenje prava na participaciju, već je ona direktno u funkciji razvoja djeteta.

Da u životu nije tako govore i rezultati istraživanja koji pokazuju da

učenici nemaju mogućnost da iskažu svoje mišljenje o kvalitetu rada nastavnika

Tabela 12: *Postoji li mogućnost iznošenja mišljenja i prijedloga o kvalitetu rada nastavnika?*

	broj	procent
Često	157	13.0
Ponekad	477	39.6
Nikad	570	47.3
Ukupno	1204	100.0

Podaci iz Tabele 12. iz kojih se vidi da skoro 90% učenika „nikada“ ili samo „povremeno“ dobije priliku da procijeni rad nastavnika. Ova činjenica upućuje na neravnopravan odnos između djece i odraslih, jer nastavnici svakodnevno ocjenjuju učenike, njihove rezultate rada ili njihovo ponašanje.

Tabela 13: Postoji li mogućnost iznošenja mišljenje i prijedloga o obimu školskog gradiva?

	broj	procent
Često	183	15.2
Ponekad	429	35.6
Nikad	593	49.2
Ukupno	1205	100.0

Slični su rezultati i kada je u pitanju težina nastavnog gradiva. Učenici nemaju mogućnost da iznesu svoje mišljenje ili prijedloge ni o obimu nastavnog gradiva (Tabela 13).

Naime, polovina učenika navodi da „nikad“ nema priliku da iznese svoje mišljenje i prijedloge o obimu gradiva, dok 35.6% učenika tu priliku dobije „ponekad“. Kao i kad se radi o participaciji u upravljanju školom, mogućnošću da ocijene rad nastavnika ili da procijene školski program, učenici u našim školama najčešće nemaju priliku da iznesu mišljenje i prijedloge o težini nastavnog gradiva (43.9% učenika „nikad“ nema priliku da iznese mišljenje o težini gradiva, a 41.9% tu priliku ima „ponekad“, Tabela 14).

Tabela 14: Postoji li mogućnost iznošenja mišljenje i prijedloga o težini nastavnog gradiva?

	broj	procent
Često	173	14.2
Ponekad	510	41.9
Nikad	535	43.9
Ukupno	1218	100.0

Pravo djece na participaciju nije ograničeno samo stavovima odraslih, kulturom, običajima i tradicijom. Koliko će dijete da učestvuje zavisi i od: uzrasta djeteta, zrelosti, prirode odluke, teme ili sadržaja o kojoj se odlučuje, interesa drugih kojih se to pitanje, takođe, tiče.

Život u školi predstavlja najbolju priliku za dječju participaciju. Organizacija discipline, vannastavne aktivnosti i organizacija rekreacije i zabave učenika su prilike da djeca iznesu svoje prijedloge, preuzmu aktivnosti i odgovornost za realizaciju istih.

Tabela 15: U kojoj mjeri učenici ili predstavnici učenika u tvojoj školi odlučuju o organizaciji rekreacije (zabave) za učenike?

	broj	procent
Često	178	14.4
Ponekad	571	46.2
Nikad	488	39.5
Ukupno	1239	100.0

Prema rezultatima istraživanja vidimo da nešto manje od 40% učenika nikada ne odlučuju o organizaciji rekreacije ili zabavnih aktivnosti u njihovim školama, a to je segment školskog života koji nije strogo određen nastavnim planom i programom niti determinisan vremenom trajanja školskog časa i nastave u cjelini. Kako ni tu učenici nisu suvereni u odlučivanju, ne čudi što nemaju značajniju

ulogu u donošenju odluka vezanih za nastavno gradivo, rad nastavnika i ostala pitanja propisana zakonom.

Slični su rezultati dobijeni i na pitanje o učešću djece u održavanju discipline u školi.

Tabela 16: *U kojoj mjeri učenici ili predstavnici učenika u tvojoj školi učestvuju u održavanju discipline u školi?*

	broj	procent
Često	235	19.0
Ponekad	574	46.3
Nikad	430	34.7
Ukupno	1239	100.0

Odgovornost je odraslih i društva u cjelini, prije svega da stvore uslove za ostvarivanje ovog univerzalnog prava djece. Kako je pravo na aktivno učešće, zajedno sa odraslim, direktno u funkciji razvoja djece, država mora kroz domaće zakone osigurati pravni okvir za dječju participaciju. Svi odrasli, roditelji, nastavnici i svi oni, koji na bilo koji način učestvuju u procesu odrastanja i razvoja djece imaju obavezu i odgovornost da te zakone provode u život.

Ostvarenje mnogih dječjih prava vezano je za ekonomsko stanje određene zemlje i veoma je teško u siromašnim zemljama ostvariti standarde za djecu koje postavlja Konvencija o pravima djeteta. Ostvarivanje prava na učešće nema nikakve veze sa novcem ili blagostanjem zemlje. Ostvarivanje ovog prava direktno je povezano sa tradicijom,

kulturom, običajima i demokratskim nivoom zemlje. Mijenjati vrijednosti na kojima se temelje odnosi djece i odraslih mnogo je teže, jer zahtijeva više znanja, više povjerenja u sebe i djecu, više hrabrosti i vremena.

Prilog 4: Dječje izjave o participaciji djece u školi

- U školi nemamo prava glasa, o nama odlučuju profesori, a mi se ne smijemo izjasniti i kad pođemo da nešto govorimo ušute nas prije nego što progovorimo.
- Učenici nemaju mogućnosti da iskažu svoje mišljenje ako misle da im je učinjena nepravda od strane profesora.
- Roditelji često ne poštuju mišljenje djece npr. koju će školu upisati tj. čime će se baviti u životu.
- Djeca često ne mogu da kažu svoje mišljenje jer moraju da kažu onako kako kažu stariji.
- U školi mi nemamo prava ništa da govorimo i čim pokušamo nešto, odmah smo ušutkani, a nekada i vrijeđani od strane nastavnika.
- Učenici nemaju mogućnosti da učestvuju u donošenju odluka u njihovim školama

VI SLOBODNO VRIJEME⁶

*Dijete ima pravo na odmor, igru, slobodno vrijeme
i učešće u kulturnim i umjetničkim aktivnostima.*

(Konvencija o dječijim pravima,
Čl. 31., Odmor, igra i rekreacija)

Slobodno vrijeme je tekovina industrijske civilizacije koja je vodila sve većoj diferencijaciji i organizaciji rada, s jedne strane, i sve organizovanijem odmoru i rekreaciji, s druge strane. Borba sindikata za zaštitu radnika i tehnološki napredak vodili su između ostalog i produženju slobodnog vremena zaposlenih. To vrijeme izvan rada svaki pojedinac je mogao da organizuje prema svojoj volji, služilo je za odmor, rekreaciju, zabavu ili ulazak u aktivnosti koje pomažu i podstiču lični razvoj. Prema teoretičarima slobodnog vremena smatra se da su rad i slobodno vrijeme na neki način međusobno povezani i zavisni (Parker, 1975; Božović, 1979). Kad se radi o djeci i mladima slobodno vrijeme (dokolica) je važno ne samo za odmor i rekreaciju, ono ima još i funkciju razvoja interesovanja i traganja za novim i kreativnim aktivnostima koje potpomažu individualni razvoj i razvoj identiteta. O slobodnom vremenu u ovom smislu govore i drugi autori. Navodi se da slobodno vrijeme ima tri funkcije, to su:

---

⁶ Autor: Jovan Savi}, profesor psihologije, Banja Luka.

odmor i rekreacija, zabava i razonoda, i lični razvoj (Dumazedier, 1967) Djeca najčešće koriste svoje slobodno vrijeme za zabavu, sport, druženje, odnosno socijalizaciju i provjeravanje vlastitih potencijala. Osim toga, u slobodno vrijeme susreću se i sa nepoželjnim izazovima kao što su pušenje, alkohol, droga i slično. Zbog svega toga slobodno vrijeme je važna karika u dječjem razvoju koja se često zapostavlja i neopravdano zanemaruje.

Nekoliko pitanja u ovom istraživanju posvećeno je prikupljanju podataka o odnosu djece prema slobodnom vremenu, njegovoj organizaciji i uslovima organizovanja.

Tabela 17: Imaš li dovoljno slobodnog vremena i da li si zadovoljan/na kako ga provodiš?

Odgovori	Imaš li dovoljno slobodnog vremena?		Jesi li zadovoljan kako provodiš slobodno vrijeme?	
	broj	procent	broj	procent
Da	787	63.3	920	74.0
Ne	456	36.7	322	25.9
Bez odgovora	1	0.1	2	0.2
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0

Učenici i u osnovnim i srednjim školama navode u 63.3% odgovora da imaju dovoljno slobodnog vremena i većinom su zadovoljni načinom kako to vrijeme provode. Ipak, nešto više od jedne četvrtine (25.9% odgovora) izjavljuje da nisu zadovoljni kako provode svoje slobodno vrijeme

Djeca iz osnovnih škola imaju više slobodnog vremena od djece koja pohađaju srednje škole što je i razumljivo. Djeca iz osnovnih škola kažu (u oko 70% odgovora) da imaju „dovoljno slobodnog vremena“ dok takav odgovor srednjoškolci navode u 57.6% slučajeva. Razlika je očigledna i statistički značajna (hi kvadrat je 19.28; $p < 0.01$)

Učenici osnovnih škola su zadovoljniji od srednjoškolaca načinom kako provode svoje slobodno vrijeme. Svojim slobodnim vremenom zadovoljno je oko 80% osnovaca i 69% srednjoškolaca i ovdje je razlika očigledna u korist osnovaca.

Neobično je da djeca sa sela više od onih iz grada navode da imaju dovoljno slobodnog vremena (68.2% odgovora seoske djece prema 60.6% djece iz grada). Ova razlika je i statistički značajna (hi kvadrat je 7.24; $p < 0.01$). Takođe je neočekivano da su seoska djeca (77.9% odgovora „zadovoljni“) nešto zadovoljnija načinom kako provode svoje slobodno vrijeme od djece iz grada (71.9% odgovora „zadovoljni“). Ova razlika između gradske i seoske djece nije i statistički značajna.

UČEŠĆE ŠKOLE I RODITELJA U ORGANIZACIJI
SLOBODNOG VREMENA DJECE

Tabela 18: Učešće škole i roditelja u organizaciji slobodnog vremena

Odgovori	Da li škola organizuje slobodno vrijeme učenika?		Odlučuju li roditelji o slobodnim aktivnostima?	
	broj	procent	broj	procent
Da	323	26.0	179	14.4
Ne	909	73.1	1056	84.9
Bez odgovora	12	1.0	9	0.7
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0

Škola i ograničavanje učeničkog slobodnog vremena

Škole ne ulažu dovoljno napora da organizuju slobodno vrijeme svojih učenika. Samo jedna četvrtina učenika (26%) odgovara da škole rade na organizovanju slobodnog vremena za svoje učenike. U tome su ipak bolje osnovne od srednjih škola. Takve „napore škole“ da se organizuju „slobodne aktivnosti za učenike“ osnovci navode u oko 38% odgovora, a srednjoškolci u 15% odgovora.

Tamo gdje su takve aktivnosti organizovane nema problema oko mogućnosti učešća svih koji to žele, niti takve razlike postoje između djece iz osnovnih i srednjih škola.

Škole na selu više se brinu o slobodnom vremenu djece od škola iz grada. Svaki

treći ispitanik iz seoskih škola je odgovorio da „škola ulaže dovoljno napora da organizuje slobodne aktivnosti za učenike“, dok je tek svaki peti učenik iz gradskih škola odgovorio na ovaj način. Ova razlika je vidljiva već iz ovih iznesenih podataka i statistički je značajna (hi kvadrat je 16.13; $p < 0.01$).

Na pitanje da li je pristup tim aktivnostima „slobodan za sve učenike“ nalazimo da razlike između djece sa sela i grada ne postoje, i jedni i drugi na ovo pitanje odgovaraju pozitivno u nešto više od 44% odgovora.

Roditelji i slobodno vrijeme djece

Roditelji djece sa sela vrše veći uticaj na način provodjenja slobodnog vremena nego što je to slučaj kod djece iz grada (19.1% odgovora seoske djece, prema 11.7% odgovora djece iz grada). Razlika je vidljiva i značajna (hi kvadrat je 12.72; $p < 0.01$).

Roditelji mnogo više utiču na aktivnosti u slobodnom vremenu djece iz osnovnih škola nego što utiču na slobodno vrijeme srednjoškolaca. Tako svako peto dijete osnovne škole navodi da njegovi roditelji „odlučuju o izboru (njegovih) aktivnosti u slobodno vrijeme“, kod srednjoškolaca to je slučaj u 8.5% slučajeva. Ovi podaci ne mogu nam ništa pouzdano reći o tome u kojoj mjeri odrasli kontrolišu slobodno vrijeme djece. To i nije provjeravano u ovom istraživanju. Bilo

bi poželjno da odrasli pomažu u organizaciji ovog vremena, ali da se ta pomoć ne svede na kontrolu koja bi kočila slobodu i inicijativu djece.

ČLANSTVO U ORGANIZACIJAMA I ŽELJE ZA UČLANJENJEM U ORGANIZACIJE ZA MLADE

Prema ovom istraživanju 71.2% djece želi da postane član neke omladinske organizacije.

Tabela 19: Članstvo u organizacijama i motivisanost za uključenje

Odgovori	Da li si član neke organizacije za mlade?		Želiš li da budeš član neke organizacije za mlade?	
	broj	procent	broj	procent
Da	199	16.0	886	71.2
Ne	1038	83.4	342	27.5
Bez odgovora	7	0.6	16	1.3
Ukupno	1244	100.0	1244	100.0

Djeca su malo uključena u rad organizacija za mlade (samo 16% odgovora je pozitivno). Pri tome su razlike između djece iz grada i sela nevelike (djeca iz seoskih škola 14.8%, djeca iz gradskih škola 16.8% pozitivnih odgovora). Postavlja se pitanje radi li se ovdje o pasivnosti djece i da li je, možda, ta pasivnost odraz dječje nezainteresovanosti za učešće u takvim organizacijama ili je u pitanju nešto drugo? Radi se stvarno o nečem drugom. To pokazuju i druga istraživanja

(vidi Savić i dr. 2002. i 2003). To pokazuju i odgovori u ovom istraživanju. Naime, na pitanje „Da li želiš da budeš član neke organizacije?“ i djeca iz sela i grada u više od 70% odgovora pokazuju taj interes. A to što nisu članovi neke organizacije, očigledno nije njihov izbor. Takvih organizacija je malo, jer one nisu adekvatno podržane od zajednice, mada se u toj istoj zajednici često govori da su djeca „prepuštena ulici“. Možemo se samo zapitati šta, stvarno, ta zajednica čini da djeca dobiju neku alternativu „ulici“?

Djeca oba uzrasta rijetko su uključena u rad neke omladinske organizacije, djeca osnovnih škola navode da su članovi neke omladinske organizacije u 19.2% odgovora, dok su srednjoškolci u ove organizacije uključeni još rjeđe, samo 13% pozitivno odgovara na ovo pitanje. Ali, da ponovimo, više od 70% i jednih i drugih izražava želju da se učlani u neku omladinsku organizaciju.

Kada bi imala mogućnosti čime bi se djeca bavila u slobodnom vremenu, ili koje su, prema njihovom mišljenju, najpoželjnije aktivnosti u slobodnom vremenu. Najpoželjnije aktivnosti za djecu su sport (preko 36.3% odgovora), muzika (15.4% odgovora), kompjuteri (10.9%), učenje stranih jezika (7.1%) i druge aktivnosti. Pokazuje se da je interes za učešće u rješavanju društvenih problema, tzv „društveni rad“ relativno rijetko navođen kao preferirana aktivnost u slobodnom vremenu, takvih odgovora je 3.3%. Djeca sa

sela i grada se u ovim preferencijama međusobno ne razlikuju.

Kada bi „provodili slobodno vrijeme po svom“ djeca i mladi bi prema ovom istraživanju izabrala slijedeće aktivnosti:

rang		broj	%
1.	Sport	451	36.3
2.	Muzika	149	12.0
3.	Kompjuteri	135	10.9
4.	Učenje stranog jezika	88	7.1
5.	Društveni rad	41	3.3
6.	Ostalo	380	30.4
		864	100.0

Zašto su nam potrebne organizacije za djecu i mlade

Podrška osnivanju i radu dječjih i omladinskih organizacija predstavlja, zapravo, podršku organizovanju slobodnog vremena onih kojima je to najpotrebnije. Važno je shvatiti da slobodno vrijeme nije neko prazno vrijeme koje treba popuniti, niti je organizovanje slobodnog vremena važno samo zato da bi se djeca „sklonila sa ulice“. Radi se o nečem mnogo važnijem. Organizovanim životom mladih u slobodno vrijeme zajednica bi, zapravo, podržavala zdrav socijalni i kreativni razvoj mladih. Dječje organizacije i organizacije za mlade mogle bi postati istinska mjesta za socijalizaciju i razvoj i istovremeno stvarna alternativa „ulici“, kafićima i drugim neadekvatnim mjestima okupljanja djece i mladih.

Ni osnovne ni srednje škole nemaju dovoljno „igrališta, dvorana i sl. za aktivnosti mladih“ u slobodno vrijeme.

(Učenici i jedne i druge vrste škola odgovaraju u oko 60% slučajeva da takvog prostora nema u njihovim školama). Na žalost i škole koje imaju odgovarajući prostor ne poklanjaju dovoljno pažnje organizaciji slobodnog vremena svojih učenika.

Osmišljeno i dobro strukturirano slobodno vrijeme je prava brana protiv nepoželjnih uticaja ulice. Zato je neophodno da se ozbiljno radi na njegovom organizovanju, osmišljavanju i podržavanju, od svih koji misle o budućnosti mlade generacije i društva u cjelini.

Prilog 5: Šta djeca kažu o svom slobodnom vremenu

- *Malo parkova za djecu i odrasle.*
- *Bilo bi dobro svim vršnjacima kada bi svoje slobodno vrijeme popunili obrazovanjem, sportskim aktivnostima, ne samo da idu po kafićima.*
- *Stanari zgrada ispred kojih se igramo gađaju nas upaljačima i psuju.*
- *U mojoj sredini djeca nemaju prostor za igru, tjeraju ih komšije ispred zgrade.*
- *Više prostora za sport.*
- *Nema dovoljno sportskih dvorana.*
- *Nema nikakvih akcija kako bi se poboljšalo stanje mladih.*
- *Treba više sekcija za mlade.*

VII DJEČJI RAD⁷

*Moj brat i ja radimo na pijaci da bismo
preživjeli.
Želio bih da završim osnovnu školu.*

(Romski mladić, 17 godina, Uskraćena budućnost.
Izd. Save the Children UK, 2001)

Problemi ekonomske eksploatacije djece u Republici Srpskoj i BiH kao cjelini, uglavnom su vezani za djecu na ulici koja se bave prosjačenjem i za sve druge oblike dječjeg rada koji ih ometaju u razvoju i obrazovanju. Evidencija Centara za socijalni rad, policije i drugih aktera jednostavno ne sadrži dovoljno informacija da bi se stekla sveobuhvatnija slika. Nepoznato je koliko djece radi u poljoprivredi, privatnim firmama, koliko ih je eksploatisano kroz sivu ekonomiju i sl.

Rezultati istraživanja „Trgovina djecom u Bosni i Hercegovini“⁸ pokazuju da 75% djece sa ulice ne pohađa školu, dok 25% njih nikada nije išlo u školu i ne zna da čita i piše. Većina ih je u ranoj fazi školovanja napustila školu. Ispitana djeca su navela sljedeće razloge zašto ne pohađaju školu:

- moraju zarađivati novac na ulici,
- zato što su izložena zadirivanju i ismijavanju.

---

⁷ Autor: Nada Uletilović, diplomirani pedagog-psiholog, Banja Luka.

⁸ Trgovina djecom u Bosni i Hercegovini, UNICEF i Save the Children Norveške, 2004.

Većina ima probleme u adaptiranju na školsku sredinu. U školi se osjećaju neugodno ili im je dosadno, druga djeca ih zadirkuju i tuku se s njima, dok je jedno dijete reklo da ga je nastavnik nazvao "Ciganinom" i zbog toga mu se nije sviđalo da ide u školu.

Prema ovom istraživanju većina djece na ulici je mlađa od 14 godina i veći procenat među njima nije iz BiH. Po izjavama same djece ona su prisiljena da prosjače da bi zaradivala za život. Njihova zarada iznosi ponekad od 20 do 50 KM, a najčešće je to iznos između 1 i 5 KM dnevno. Većina ih dio zarade daje roditeljima ili dijeli sa porodicom, jedna četvrtina mora izdvajati određenu svotu pod prijetnjom da neće imati gdje spavati. Jedna četvrtina ispitane djece je izjavila da ih kažnjavaju ako ne zarade dovoljno novca. Postoje indicije da je izvjestan broj djece žrtva organizovanog kriminalnog lanca koji na ovaj način eksploatiše djecu. U pomenutom istraživanju 20% ispitane djece je izjavilo da su ih organizovano dovozili iz druge zemlje da bi ovdje prosili na ulici.

Prema iskazima policije i centara za socijalni rad ove državne institucije su imale oko 1000 kontakta sa djecom sa ulice. Prema njihovim procjenama 37% su djeca Romi (centri za socijalni rad), ili 43% prema procjeni policije. Ostalo su Bošnjaci ili Srbi, zavisno od regije. Policija i predstavnici centara za socijalni rad procjenjuju da $\frac{3}{4}$ djece sa ulice žive sa roditeljima, što se slaže i sa izjavama

djece, njih 80% je dalo takvu izjavu. Uslovi u kojima ova djeca žive su izrazito teški (napuštene i ruševne zgrade, improvizovana staništa i sl).

Ova djeca imaju loše higijenske uslove života, obično su odjeveni u prljavu i iznošenu garderobu. Skoro polovina ispitane djece je izjavilo da se osjeća oboljelo ili bolesno. Prema procjeni istraživača 10% djece je neuhranjeno ili anemično. Prosjačenje je izraženo u većim gradovima BiH.

Pet NVO u BiH kroz svoje programe imaju kontakte sa djecom koja žive i rade na ulici, ali ni jednoj od njih to nije jedini projekat i glavna aktivnost.

Pokušali smo na indirektan način da dotaknemo problem dječijeg rada i eksploatacije. Dobijeni rezultati su samo grubo indikator koji može bar donekle da osvijetli ovaj problem dječijeg rada i eksploatacije. Naime, pitali smo učenike da li poznaju djecu koja moraju da rade i zbog toga ne idu u školi, te šta ona rade. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da 22.1% ispitanih učenika poznaje dijete koje zbog novca mora da radi i zato ne može pohađati školu, a 10.6% poznaje više takve djece.

Od 1224 ispitanih učenika 407 ih poznaje jedno ili više djece koje rade za novac i zbog toga ne idu u školu. Prema rezultatima istraživanja oni se bave sljedećim poslovima (Tabela 20).

Tabela 20: Vrste poslova koje djeca obavljaju

Vrsta poslova	broj	procenat	rang
Prodaja robe na ulici	178	43.7	4
Teški fizički poslovi	264	64.9	3
Pranje auta, cijepanje drva	312	76.7	1
Prosjačenje	128	31.4	5
Prostitucija	70	17.2	7
Prodaja droge	126	31.0	6
Poljoprivredni poslovi	274	67.3	2

Veliki broj učenika poznaju jedno ili više djece koji su ekonomski eksploatisani i zbog toga ne idu u školu. Najčešći poslovi kojima se oni bave: pranje auta, cijepanje drva, radovi u poljoprivredi i teški fizički poslovi. Pretpostavljamo da se ti poslovi odvijaju ili u krugu porodice ili uz znanje roditelja.

U drugu grupu dolaze svi oni poslovi koji su vezani za ulicu, a to su prodaja razne robe, prosjačenje, prodaja droge i na kraju prostitucija. Ovi poslovi sem što onemogućavaju školovanje djece, izlažu ih svim drugim oblicima „života na stranputici“ ili tzv. socijalno patološkim oblicima ponašanja I života, kao što su konzumiranje droga, fizičko zlostavljanje, izloženost polno prenosivim bolestima, krađe i sl.

Djeca koja rade ove poslove na ulici, nemaju adekvatnu zaštitu u porodici, ili su pobjegla od kuće, ili su napušteni od roditelja. To još više otežava njihov

položaj i smanjuje šansu da im se pomogne i da se prekine njihova eksploatacija.

Prilog 6: Dječje izjave o zloupotrebi djece u radu

- Roditelj stalno tjera učenika da radi kako bi on imao novca za alkohol.
- Roditelji tjeraju svoju djecu na teži fizički rad iako to dijete ide u školu i ono tada nema slobodnog vremena ni za svoje zanimacije ni za učenje
- Mnogo puta vidim na ulici kako se djeca tjeraju da prose i prodaju raznu robu bez njihove volje za tim.
- Ciganska djeca - roditelji ih primoravaju da prose, ne idu u školu.
- Poznajem djevojku koja je zbog novca bila primorana na prostituciju.
- Moj drug je poslije osnovne škole morao da sa bratom radi i skuplja staro gvožđe i prodaje ga. Majka mu je umrla i sad ima maćehu, on izdržava porodicu. Molim vas da mu pomognete on se zove ...
- Roditelji na selu tjeraju djecu samo da rade fizičke poslove, ne daju da se igraju.
- Djeca rade za roditelje, dok oni odmaraju djeca kopaju kanale.

VIII PROBLEMI NA KOJE DJECA NAILAZE NA ULICI⁹

*Dotakla sam dno, a kad jednom padneš tako
nisko,
teško je isplivati na površinu. Odlučila sam da
prestanem
sa takvim životom, ali je teško bilo to i
održati.
Poklekla sam više puta i mislila kako za mene
nema spasa,
ali moji roditelji i prijatelji su bili
odlučni da me ponovo
vrata na pravi put. I uspjeli su u tome.
Koliko je bilo teško njima i meni ne može se
opisati,
ali najvažnije je da je sve prošlo.*

(iz knjige „Nama je važno“, koju su napisala
djeca,
izd. Art print i ZDS, Banja Luka, 2001)

Pored nasilja nad djecom u porodici i neadekvatnog ponašanja prema djeci u školi, djeca i mladi su izloženi nasilju i na putu od škole do kuće, na igralištu, u dvorištu ispred zgrade. Problemi na koje djeca nailaze u svom okruženju su brojni i raznovrsni: nepažnja vozača (tako, 85.6% djece je navelo da su vozači, više ili manje nepažljivi), dostupnost narkotika, fizičko nasilje, prostitucija, pa i neposredno ugrožavanje života. Ove pojave mogu se označiti u najvećem broju slučajeva kao sociopatološke. Postoje različita

---

⁹ Autor: Strahinja Dimitrijević, diplomirani psiholog, Banja Luka.

objašnjenja javljanja ovih (sociopatoloških) pojava - kriminala, alkoholizma, narkomanije, prostitucije, skitničenja, prosjačenja itd. Tako, strukturalne teorije devijantnosti pokazuju da je "devijantnost (svijet socijalne patologije) reakcija normalnih ljudi na njihovu društvenu situaciju, a ne izraz nekog genetskog koda ili abnormalnog svojstva ličnosti" (Milosavljević, B., 2000, str. 10). Socijalno-psihološke teorije devijantnosti stavljaju u fokus socijalne procese, socijalnu interakciju, između devijanata i onih koji ga tako definišu, dok biološko-psihološke teorije devijantnosti ističu genetski naslijeđena svojstva kao direktni uzrok ili značajnu predispoziciju za devijantnost¹⁰.

U ovom istraživanju pokušali smo utvrditi u kojoj mjeri su prisutni problemi na koje djeca i mladi nailaze na ulici. Dobijeni rezultati se nalaze u Tabeli 21.

Tabela 21: Problemi na koje djeca i mladi nailaze na ulici

U kojoj mjeri su prisutni problemi na koje djeca, mladi nailaze na ulici...	Veoma prisutni		Djelimično prisutni		Nisu prisutni		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Droga, alkohol, loše društvo	807	65.1	317	25.6	116	9.3	1240	100
Fizičko nasilje	303	24.5	609	49.2	326	26.3	1238	100

¹⁰ Zbog ograničenog prostora nećemo detaljnije analizirati ove teorije. Oni koji su zainteresovani mogu pogledati knjigu "Socijalna patologija" dr Branka Milosavljevića koju je 2000. godine izdao Filozofski fakultet u Banjoj Luci.

Prostitucija		206	16.8	455	37.1	565	46.1	1226	100
Maltretiranje	od strane starijih vršnjaka	364	29.6	630	51.2	237	19.3	1231	100
Kriminal		542	44.1	477	38.8	211	17.2	1230	100
Opasnost	od silovanja	328	26.8	505	41.3	391	31.9	1224	100

Iz odgovora (Tabela 21) se vidi da 90.7% djece smatra da su na ulici, u većoj ili manjoj mjeri, prisutne različite vrste narkotika i opasnosti od „lošeg društva“, 73.7% djece iznosi da postoji fizičko nasilje na ulici, a na postojanje kriminala ukazalo je 72.9% djece. Osim toga, 53.9 % djece navodi da je prisutna prostitucija, i nadalje u visokom procentu (68.1%) govore da na ulici postoji opasnost od silovanja. Pored ovih oblika sociopatoloških pojava, čak 80.8% njih je navelo da, u većoj ili manjoj mjeri, postoji maltretiranje od strane vršnjaka.

Da bi dobili potpuniju sliku kako djeca percipiraju raširenost gore navedenih problema sa kojima se susreću na ulici, ispitali smo da li postoje razlike u procjeni raširenosti ovih pojava u zavisnosti od pola ispitanika, uzrasta (osnovnoškolski i srednjoškolski) i mjesta stanovanja (selo-grad).

Rezultati ukazuju (Tabela 22) da djevojčice u odnosu na dječake procjenjuju da su narkotici i loše društvo, kao i opasnost od silovanja, prisutniji na našim ulicama. Ovo bi moglo da znači da se djevojčice osjećaju više ugrožene od dječaka. U procjenama raširenosti ostalih pojava koje pretstavljaju opasnost po našu

djecu nisu nađene statistički značajne razlike između dječaka i djevojčica.

Tabela 22: Razlike između dječaka i djevojčica u procjeni prisutnosti problema na koje djeca i mladi nailaze na ulici

	Djevojčice		Dječaci	
	broj	%	broj	%
Droga, alkohol, loše društvo	$\chi^2 = 26.22, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	475	70.7	328	58.4
Djelimično prisutni	155	23.1	160	28.5
Nisu prisutni	42	6.3	74	13.2
Opasnost od silovanja	$\chi^2 = 43.33, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	222	33.3	105	19.1
Djelimično prisutni	276	41.4	225	40.8
Nisu prisutni	169	25.3	221	40.1

Ukoliko se pogleda analiza po uzrastu (Tabela 23) može se vidjeti da djeca osnovnoškolskog uzrasta, statistički značajno, više navode prisutnost nasilja od strane starijih vršnjaka, dok srednjoškolci statistički značajno češće ističu prisutnost svih ostalih problema.

Tabela 23: Razlike između osnovnoškolaca i srednjoškolaca u procjeni prisutnosti problema na koje djeca i mladi nailaze na ulici

	Osnovna škola		Srednja škola	
	broj	%	broj	%
Droga, alkohol, loše društvo	$\chi^2 = 135.28, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	300	50.7	507	78.4
Djelimično prisutni	188	31.8	128	19.8
Nisu prisutni	104	17.6	12	1.9
Fizičko nasilje	$\chi^2 = 73.10, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	131	22.2	172	26.6
Djelimično prisutni	238	40.3	370	57.2
Nisu prisutni	221	37.5	105	16.2
Prostitucija	$\chi^2 = 41.85, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	105	18.0	101	15.7
Djelimično prisutni	162	27.8	292	45.4
Nisu prisutni	315	54.1	250	38.9
Maltretiranje od strane starijih vršnjaka	$\chi^2 = 17.73, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	188	32.2	176	27.2
Djelimično prisutni	263	45.0	366	56.7
Nisu prisutni	133	22.8	104	16.1
Kriminal	$\chi^2 = 63.84, df=2, p<.001$			

Veoma prisutni	222	37.8	320	49.8
Djelimično prisutni	212	36.1	264	41.1
Nisu prisutni	153	26.1	58	9.0
Opasnost od silovanja	$\chi^2 = 47.21, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	147	25.2	181	28.3
Djelimično prisutni	196	33.6	308	48.2
Nisu prisutni	241	41.3	150	23.5

Ovakvi rezultati su razumljivi jer prijetnje ne prestaju s godinama. Svi moramo biti svjesni da se opasnosti od droge, alkohola, lošeg društva, fizičkog nasilja, kriminala, opasnost od silovanja, postaju veće na starijem, srednjoškolskom, nego mlađem, osnovnoškolskom uzrastu.

Na kraju, provjeravali smo ulogu mjesta stanovanja djece na izloženost opasnostima koje djeca susreću na ulici (Tabela 24). Pokazalo se da je prijetnja prostitucije jednaka za djecu iz sela i grada. U procjeni prisutnosti ostalih problema sa kojima se djeca i mladi susreću na ulici, djeca iz grada, u odnosu na djecu sa sela, značajno više ističu prisutnost tih problema.

Tabela 24: Razlike između djece sa sela i grada u procjeni prisutnosti problema na koje djeca i mladi nailaze na ulici

	Selo		Grad	
	broj	%	broj	%
Droga, alkohol, loše društvo	$\chi^2 = 47.34, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	263	56.4	540	70.1
Djelimično prisutni	127	27.3	190	24.7
Nisu prisutni	76	16.3	40	5.2
Fizičko nasilje	$\chi^2 = 41.20, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	96	20.6	204	26.5
Djelimično prisutni	198	42.6	410	53.3
Nisu prisutni	171	36.8	155	20.2
Maltretiranje od strane starijih vršnjaka	$\chi^2 = 23.21, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	114	24.7	247	32.3

Djelimično prisutni	228	49.4	401	52.4
Nisu prisutni	120	26.0	117	15.3
Kriminal	$\chi^2 = 51.07, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	170	37.2	368	47.9
Djelimično prisutni	163	35.7	314	40.8
Nisu prisutni	124	27.1	87	11.3
Opasnost od silovanja	$\chi^2 = 28.37, df=2, p<.001$			
Veoma prisutni	102	22.4	223	29.2
Djelimično prisutni	166	36.4	338	44.2
Nisu prisutni	188	41.2	203	26.6

Možemo zaključiti da se djeca u svom okruženju susreću sa različitim problemima kao što su: droga - alkohol - "loše društvo", fizičko nasilje, prostitucija, vršnjačko nasilje, silovanja itd. Djevojčice su osjetljivije po pitanju opasnosti od silovanja, te raširenosti različitih oblika narkomanije i opasnosti koje nosi "loše društvo".

Kao što se moglo i očekivati, djeca iz osnovne škole više ističu prisustvo nasilja od strane starijih vršnjaka, dok raširenost ostalih problema sa kojima se djeca i mladi susreću na ulici više naglašavaju njihove starije kolege. Na kraju, čini se da je selo, za djecu, bar donekle bezbjednije od grada.

Ako se uzmu u obzir dobijeni podaci koji govore o nezaštićenosti i nasilju nad djecom u porodici, školi, te problemi sa kojima se djeca i mladi sreću na ulici, može se vidjeti da svijet u kome ta djeca žive ne samo da ne predstavlja podsticajno mjesto za njihov razvoj nego je često prijeteći, a u nekim slučajevima i opasan.

Odrasli izgleda zaboravljaju da su djeca najranjiviji i najosjetljiviji dio populacije. Isto tako, odrasli izgleda da

zaboravljaju da su dužni da stvore sigurno i podsticajno okruženje kako bi djeca bila sigurna i mogla da se uspješno razvijaju i ostvare svoje potencijale. Na ovom zadatku moraju da se angažuju svi, počev od porodice, škole, MUP-a, sudstva, itd.

I škola, kao obrazovna i vaspitna ustanova, može i mora dati svoj doprinos u rješavanju ovakvih problema. Tako bi se u školama mogle organizovati slobodne vannastavne aktivnosti koje doprinose boljoj socijalizaciji učenika. Škole bi trebalo "otvoriti" za učenike kako bi mogli na adekvatan način da iskoriste svoje slobodno vrijeme (slobodan pristup igralištima, dvoranama, obezbijediti prostor za organizovanje raznih sekcija), tako da škola postane mjesto gdje djeca provode slobodno vrijeme i rado svraćaju. Osim toga, u školama treba raditi na identifikovanju djece kojoj je potrebna podrška zbog nepovoljnih, stresnih događaja i uslova života. Trebalo bi pomoći djeci koja bi mogla posegnuti za nekim od narkotika¹¹ i/ili na neki drugi način krenuti stranputicom i za njih organizovati poseban program, koji bi sprovodio stručni tim sastavljen od psihologa, socijalnog radnika i pedagoga (uz saradnju razrednika

---

¹¹ Prema nekim podacima takvo je svako treće - četvrto dijete u razredu (Lovrić i Dimitrijević, 2004). S obzirom da se ovi podaci odnose na osnovnoškolski uzrast i utvrđeni su na prostoru jedne opštine u Republici Srpskoj, potrebno je napraviti istraživanje na uzorku koji dobro reprezentuje populaciju djece RS, kako bi se dobijeni podaci mogli generalizovati i na tu populaciju.

i ostalih nastavnika), radi preventive i izgradnje ličnih kapaciteta takvih učenika.

Prilog 7: Kako djeca vide ugroženost svojih prava na ulici i širem okruženju.

- Veći učenici biju mlađe od sebe.
- Djevojka iz mog naselja pretrpjela je pokušaj silovanja.
- Jedna djevojka je ubodena nožem.
- Vozači prebrzo voze.
- Stariji učenici otimaju novac mlađima.
- Mnogo je prostitucije i droge.
- Tuče sa drugom djecom, dilanje, silovanje...
- Jednog dječaka su sa igrališta otjerali kamenjem pijanci i ranili ga u glavu.
- Prostitucija pod prisilom.
- Toči se alkohol mlađima od 18 godina.
- Ima dosta silovanja i rasturanja droge.
- Treba da se zaustavi prodaja droge i da se djeci omogući bavljenje sportom.

IX SEKSUALNO NASILJE NAD DJECOM¹²

Ja sam još mali

*Ja sam još mali
I ne razumijem sve te stvari
Nasilje i patnja
U cijelom svijetu
Izazivaju strah u svakom djetetu*

*Bijeda i glad,
Natjeralo djecu na rad
I tako tata
Prodaje svoje dijete
Kao grumen zlata.*

*Velika i mala,
Isto im se piše
Primorani su čak i od rada više.*

*Ta prodana /kupljena djeca
Primorana su na sve
Pa i na snimanje pornografije.*

*Seksualnih iskorištavanja
U svijetu je sve više
O tome treba da se piše
I protiv toga bori sve više.*

(učenik, 13 godina, iz knjige „Nama je važno“,
koju su napisala djeca, izd. Art print i ZDS,
Banja Luka, 2001)

Seksualna zloupotreba djece nije
karakteristična samo za savremeno doba. Ova
pojava je poznata još od davnina, ali danas

---

¹² Autor: Strahinja Dimitrijevi}, diplomirani psiholog,
Banja Luka.

kao da doživljava ekspanziju. Statistike pokazuju da je oko 10% američke populacije imalo incestuozna iskustva i da je oko 15% djece seksualno zlopotrebljavano na neki način (Roth, 1987). Mada su ovi podaci alarmanti, eksperti upozoravaju da je ovo samo vrh ledenog brijega (navodi Kron, 1992). U našem društvu postoji mišljenje da se ovo kod nas ne dešava i da je to karakteristično samo za "perverzni Zapad". Na žalost, uvjerićemo se da to nije tačno i da mi nismo pošteđeni ovog oblika kriminala.

Mada postoji izvjesna konfuzija u pogledu distinkcije između seksualnog prestupnika i seksualno devijantne osobe na ovom mjestu se nećemo upuštati u diskusiju o tome. Zadržaćemo se na karakteristikama samog čina, na okruženju u kojem viktimizirana djeca rastu, te posljedicama koje se javljaju nakon takvog čina. Tako, Finkelhort (prema Kron, 1992) navodi da: (a) seksualne aktivnosti sa djecom obično uključuju pokazivanje i dodirivanje genitalija, masturbaciju, oralni seks, a rjeđe kompletan koitus koji ima za posljedicu povrede vagine i anusa, (b) djevojčice imaju dva i po puta veću "šansu" da budu žrtve seksualnog zlostavljanja nego dječaci i (c) zlopotrebljavaju se djeca svih uzrasta, a naročito su podložna djeca između šeste i sedme godine, i djeca između desete i dvanaeste godine.

Veliki broj autora se slaže da djeca, izložena seksualnom nasilju, obično rastu u porodicama bez biološkog oca, u porodicama

gdje je majka hendikepirana, bolesna ili često odsutna zbog posla, u porodicama gdje je prisutan očuh. Često su u ovakvim porodicama odnosi konfliktni, ne postoji ljubav, odnosi djece i roditelja su površni i emocionalno siromašni. Osim toga, prikupljeni podaci pokazuju da nasilje nad djevojčicama vrše članovi porodice, dok su dječaci, samo u petini slučajeva, napadani od strane rođaka, a u ostalim slučajevima zlostavljani od strane nepoznatog lica (navodi Kron, 1992).

Brojni su pokazatelji koji mogu ukazivati da se kod djece radi o zlostavljanju. Takvu djecu karakteriše upotreba alkohola, upotreba narkotika, delinkvencija, povučенost i gubitak drugova, nedostatak samopoštovanja, agresivno ponašanje, pokorno ponašanje, "depresivno" ponašanje, bježanje, samoubilačke misli i/ili pokušaj samoubistva, autodestruktivno ponašanje, promiskuitet, poremećaj sna, noćne more, genitalne infekcije, itd. Posljedice seksualnog zlostavljanja su različite i dugotrajne. Osobe koje su zlostavljane u djetinjstvu, kad odrastu, često su nasilne, pune bijesa, nepovjerljive, nesposobne da imaju "zdrave" ljubavne odnose, promiskuitetne su, odaju se prostituciji, nesvjesne su svojih osjećanja i nemoćne da ih izraze, a često ispoljavaju i psihopatološke poremećaje (Kron, 1992; Milosavljević, M., 1999, 2000).

Što se tiče počinitelja, nasilnika, vidjeli smo da je on najčešće poznat žrtvi,

to su uglavnom muškarci, često niže inteligencije i kulturnog nivoa (mada ovo nije pravilo), skloni su alkoholu. Treba praviti razliku između pedofila koji su primarno seksualno devijantni i osoba kod kojih se javlja zloupotreba djece kao simptom organskog oštećenja mozga. Poseban vid pedofilije je incestno ponašanje. Ukoliko je nasilnik otac, može se desiti da majka, iz različitih razloga, štiti počinitelja (Milosavljević, M., 1999, 2000). Isti autor navodi da 16% nasilja u porodici čini seksualno nasilje. U svakom slučaju, ukoliko se nasilje dešava u porodici, radi se o posebnom vidu porodične patologije.

Pored gore navedenih oblika seksualnog zlostavljanja djece, ne treba zaboraviti ni dječju prostituciju i pornografiju, pojave koje poprimaju razmjere epidemije. Tako su neke zemlje kao što je Tajvan postale turističke destinacije za one koji koriste djecu za svoja perverzna zadovoljstva. S druge strane, moderna tehnologija (internet) omogućio je pedofilima da razmjenjuju pornografske fotografije na kojima su glavni akteri upravo djeca. I u Bosni i Hercegovini postoji dječja prostitucija; procjenjuje se da od broja prostitutki 20% otpada na maloljetnice (Izvještaj NVO-a o stanju prava djece u BiH, 2004). U ovom Izvještaju navode se i podaci o trgovini djecom u svrhu seksualnog iskorištavanja. Nadležne institucije u BiH su registrovale između 100 i 150 djevojčica koje su žrtve trgovine. One su uglavnom

starije od 14 godina (mada ih ima i mlađih od 10 godina), od kojih je polovina porijeklom iz Bosne i Hercegovine.

Nažalost, samo mali broj slučajeva seksualnog zlostavljanja djece bude prijavljeno nadležnim organima. Procesuiranje ovakvih slučajeva je vrlo teško i komplikovano. U većini slučajeva nema svjedoka, sve se svodi na svjedočenje žrtve (djeteta) i osumnjičenog. M. Milosavljević navodi da je društvo u ovakvim situacijama (riječ nasuprot riječi) biralo bezbolniju varijantu (?!) ("vjerovati nekom ocu je lakše nego vjerovati djetetu", 1999, str. 130). Ono što naročito brine jesu nevjerovatno niske kaznene mjere za počinioce (ne možemo da ne navedemo primjer čovjeka, iz jedne republike bivše Jugoslavije, koji je, u toku dvije godine, zlostavljao svoje usvojene ćerke i sina (djeca su imala 7, 9 i 10 godina), a osuđen je na godinu dana i četiri mjeseca, uz obrazloženje sudije da je olakšavajuća okolnost što nije bilo koitusa, već su aktivnosti bile "manuelno-oralno-analno-masturbatornog tipa"¹³. Osim toga, izgledi za rehabilitaciju i resocijalizaciju osoba koja vrše seksualno nasilje nad djecom su slabi (Milosavljević, M., 1999). Recidivizam u ovoj oblasti je

---

¹³ Krivičnim Zakonikom Republike Srpske u članu 195 regulisano je polno nasilje nad djecom. Predviđene su kazne: od novčane za zloupotrebu djece za izradu pornografskih slika, do maksimalno 15 godina zatvora za lice koje zloupotrijebi svoj položaj (nastavnik, vaspitač, staralac, usvojitelj, ljekar, vjerski službenik) za obljubu ili drugu spolnu radnju sa djetetom.

veoma visok, prosječan seksualni prestupnik izvrši 3.85 silovanja (Roth, 1987).

Postoje različita objašnjenja zbog čega se dešava seksualno nasilje nad djecom. M. Milosavljević (1999) navodi tri moguća objašnjenja: (a) nasilje nad djecom je "osveta" jer su i sami nasilnici u djetinjstvu bili žrtve seksualnog nasilja, (b) nasilje nad djecom je plod krize srednjih godina i (c) seksualno zlostavljanje djece je posljedica stresa, ekonomske nesigurnosti, otuđenja, raspada sistema vrijednosti i moralnog raslojavanja. Sa psihološkog stanovišta, prva teza je najvjerojatnija. Drugim dvjema se mogu staviti ozbiljne zamjerke. Redukovanjem uzroka na spoljašnje činioce izostaje kritika "tipa kulture u kojoj je odnos roditelja i društva prema djeci, blago rečeno, represivan, a silovanje, kao eksteremni vid nasilja, nešto je što odatle po željeznoj nužnosti mora da se dogodi" (Milosavljević, M., 1999).

Prije nego što prikažemo dobijene rezultate koji, na žalost, potvrđuju da ni naše društvo nije pošteđeno ovog oblika nasilja, trebalo bi definisati sam pojam seksualnog nasilja. Pod *seksualnim nasiljem nad djecom* mi ćemo podrazumijevati "bilo koji vid iskorištavanja djeteta u cilju zadovoljenja seksualnih potreba nasilnika koji obuhvata sve vrste seksualne komunikacije i seksualnog opštenja sa djetetom, bez obzira da li je dijete svjesno prirode tih radnji (npr. pokušaj seksualnog odnosa, seksualni odnos, pokušaj

silovanja, silovanje, kao i svi incestuozni odnosi itd.)", (Save the Children UK, 2002, str. 28).

Naši ispitanici su odgovarali na pitanje da li poznaju dijete ili djecu koja su seksualno zlostavljana od strane različitih osoba. Dobijeni podaci su prikazani u Tabeli 25.

Tabela 25: *Seksualno nasilje nad djecom*

Da li poznaješ dijete ili djecu koja su seksualno zlostavljana od strane...	DA		NE	
	broj	%	broj	%
Vršnjaka	167	13.9	1035	86.1
Odraslih, nepoznatih lica	145	11.9	1072	88.1
Komšija	95	7.8	1118	92.2
Nastavnika	56	4.6	1161	95.4
Roditelja	43	3.5	1035	86.1
Rodbine	30	2.5	1176	97.5

Prilikom tumačenja dobijenih rezultata treba voditi računa o dvije stvari. Prvo, iz dobijenih podataka se ne može zaključiti o broju zlostavljane djece. Dobijene frekvence govore koliko je naših ispitanika navelo da poznaje jedno ili više djece koja su zlostavljana od strane određenog nasilnika. Ovi rezultati mogu poslužiti kao indikator raširenosti određenog oblika nasilja. Drugo, pošto u istraživanju nije definisano šta se smatra pod "seksualnim zlostavljanjem" moguće je da se određeni procenat odgovora odnosi na seksualno

uznemiravanje¹⁴, a ne na seksualno nasilje koje smo gore definisali. Ipak, na osnovu odgovora na otvoreno pitanje o težim oblicima kršenja dječjih prava, mišljenja smo da je najveći broj naših ispitanika, koji je naveo da poznaje djecu koja su seksualno zlostavljana, ipak mislio na seksualno nasilje, a ne na seksualno uznemiravanje

Dva su osnovna zaključka koja se mogu izvesti iz dobijenih podataka: prvo, da seksualno nasilje nad djecom postoji i u našem društvu, i drugo, nasilnici su ne samo nepoznate osobe, nego i vršnjaci, komšije, nastavnici, roditelji i rodbina.

Protiv navedene pojave može se boriti na više načina: (a) edukacijom roditelja o prepoznavanju simptoma zlostavljanja kod djece, edukacijom osoblja u obdaništima, nastavnika u školi, stručnim edukovanjem radnika MUP-a, socijalnih službi i pravosudnih organa, (b) pooštavanjem kazni za počinioce, naročito recidiviste (c) organizovanjem preventivne edukacije djece u osnovnim i srednjim školama, (c) informisanjem javnog mnjenja o ovom problemu i konstantnim prosvjećivanjem javnosti, itd. (Milosavljević, M., 1999., 2000)

---

¹⁴ Pod seksualnim uznemiravanjem možemo podrazumijevati svaki vid verbalnog, gestovnog ili fizičkog kontakta sa djecom koji ima seksualne konotacije (npr. razgovor i aluzije na seks i seksualnost, seksualne ponude, dobacivanje, tipkanje, dodirivanje i milovanje itd.) (Save the Children UK, 2002, str. 28).

Prilog 8: Dječje izjave o seksualnom nasilju nad djecom

- U jednoj srednjoj školi profesor je pokušao da seksualno zlostavlja učenicu drugog razreda.
- U mojoj školi nastavnik je seksualno zlostavljao tri dječaka. Zbog toga je optužen, bio je u zatvoru, a sada mislim da je na uslovnoj kazni.
- Seksualno zlostavljanje od strane profesora.
- Jednu djevojku je silovao stariji komšija.
- Moju prijateljicu fizički zlostavlja njen otac, ona mi se povjerila i rekla da je to počelo prije dva mjeseca, kad god joj je majka na poslu, on je zlostavlja, masturbira na njoj.
- Djevojku od 17 godina silovao je otac.
- U mojoj okolini jedan roditelj seksualno zlostavlja svoje dijete, a policija ne može ništa, jer on ima papire da je umno poremećen.
- Usvojili dijete i kad je ona napunila 17 godina „otac“ pijan došao kući i silovao je.
- Poznajem djevojku od 13 godina koja je bila silovana od strane susjeda.
- Otac zlostavlja ćerku od deset godina, a policija ne može ništa, jer to nema ko da potvrdi.

**X   DJEČJA   PERCEPCIJA   SOCIJALNIH
PREDRASUDA**

- predrasude prema djeci druge nacionalnosti, siromašnoj djeci, djeci sa posebnim potrebama i djeci ženskog pola¹⁵

Imam pravo da me ne ismijavaju i dobacuju iz društva.

(Zoran, Vera, Mirko, 10 godina,
iz knjige "Nama je važno", koju su napisala
djeca,
izd. Art print i ZDS, Banja Luka, 2001)

Pitanje predrasuda¹⁶, njihovog razvoja i održavanja, jedno je od pitanja kojima se socijalna psihologija bavila dugo i iscrpno. U osnovnom konceptu o predrasudama za ovo istraživanje je bitno polazište da se socijalne predrasude uče (N. Rot, 1994). U tom svjetlu zanimljivo je posmatrati kako se djeca starijeg osnovnoškolskog i ranog srednjoškolskog uzrasta odnose prema drugima, posebno prema drugima koji pripadaju grupama često izloženim predrasudama. Da bismo stavove djece doveli u vezu sa korijenom njihovih predrasuda, tj. sa izvorom od kojeg su oni te predrasude učili, smatrali smo da je korisno ispitati kako oni vide stavove osoba iz svoje najbliže okoline prema

---

¹⁵ Autor: Aleksandra [trbac, Banja Luka.

¹⁶ Pod socijalnim predrasudama se podrazumijevaju socijalni stavovi koji su logički neosnovani i negativnim ili pozitivnim emocijama zasićeni. (B. Milosavljević, 2001).

subjektima predrasuda, tj. kako oni vide stavove osoba od kojih uče. Procijenili smo da su te osobe njihovi roditelji, njihovi nastavnici i vršnjaci.

Drugo polazište koje je relevantno za ovo istraživanje jeste koncept socijalne percepcije kao preduslova za uočavanje predrasuda i odnosa između osoba izloženih predrasudama i ostalih iz njihove okoline (N. Havelka, 1992). Prema istom autoru, sama socijalna percepcija je takođe i oblik socijalnog ponašanja a ne samo oblik percepcije. Ljudi se bave opažanjem ne samo drugih objekata i događaja nego i odnosa među sobom.

Za nas je ovo veoma bitno jer se za ovo veže i teorija o učenju kategorija u koje se razvrstavaju ljudi. „Ti ne treba to da radiš jer si djevojčica. To je za dječake“ - može biti prva lekcija o socijalno značajnim razlikama i o socijalnoj distanci. Taj izvrnuti redosljed u učenju socijalnih kategorija lako se može uočiti i kod odraslih kada se radi o etničkim, religijskim, političkim, regionalnim, profesionalnim i drugim stereotipima¹⁷. U sredinama u kojima ti vidovi socijalne diferencijacije nisu izraženi, djeca ne nauče da pripisuju karakterne osobine čitavim grupama, ona ih isključivo pripisuju pojedincima, što i jeste prirodno stanje stvari.“ (N. Havelka, 1992).

---

¹⁷ Stereotipije su potrebne generalizacije i racionalizacije koje čine osnovu kognitivne komponente socijalnog stava pojedinca. (B. Milosavljević, 2001).

Po Margaret Mid (navodi Rot, 1994), razlike između muškaraca i žena su isključivo rezultat kulturne elaboracije i predrasude prema ženama počivaju na prenošenju i prihvatanju opštih stavova kulture. U našoj kulturi u kojoj je porodica veoma dugo bila organizovana patrijarhalno (i u mnogim slučajevima je još uvijek tako), sposobnosti žene su bile umanjivane, njene šanse da se dokaže i napreduje redukovane, žene su bile izložene diskriminaciji.

Ista situacija je i za djecu manjinskih grupa koja su često izložena predrasudama i diskriminaciji. Ovaj stav možemo povezati sa posljedicama rata i sa tradicionalnim stavovima prema nekim manjinskim grupama (npr. Romi).

Što se tiče djece iz siromašnih porodica, ona su izložena predrasudama, jer se njihovo materijalno siromaštvo često povezuje sa "duhovnim i mentalnim siromaštvom", a i poremećen sistem vrijednosti stavlja ih u manje vrijedan položaj nego djecu iz bolje stojećih porodica.

Djeca sa posebnim potrebama (ili kako se ranije govorilo invalidna lica) su zbog svojih limitiranih sposobnosti veoma često izložena diskriminaciji, zato što se njihove nesposobnosti stavaljaju u prvi plan, a zanemaruju preostale sposobnosti koje ostaju neprimijećene i često neiskorištene. Poseban problem je socijalna izolacija u koju zapadaju sama ova djeca

kao i njihove porodice. Izolacija produbljuje njihove probleme, dodatno ih traumatizira, a roditelje stavlja u poziciju u kojoj se više nego što je potrebno brinu o svojoj djeci. Osim toga, oni dobijaju malo ili nimalo pomoći od drugih. Poseban pritisak doživljavaju zbog negativnih stavova i predrasuda ljudi iz okruženja.

Za nas su u ovom istraživanju bile bitne porodica, grupa vršnjaka, nastavnici djeteta, te grupe kojima dijete pripada paralelno. Prema Rotu (1994), mi težimo da naši stavovi budu u saglasnosti sa stavovima nama referentne grupe i ako hoćemo da budemo prihvaćeni od strane te grupe, mi želimo da ti stavovi budu opravdani i prihvatamo ih. Pri tome se često zanemaruju podaci koji govore protiv tih stavova ili koji bi mogli uticati na mijenjanje naših stavova. Ovdje se nalazi i jedna od važnih osnova konformizma.¹⁸

Još jedan od ciljeva istraživanja je da se ispitaju stavovi djece u odnosu na četiri grupe njihovih vršnjaka koje su često izložene predrasudama. Te četiri grupe su: djeca nacionalnih manjina, siromašna djeca, djeca sa posebnim potrebama i djeca ženskog pola.

U isto vrijeme posmatraćemo njihovo mišljenje i njihovu percepciju stavova

---

¹⁸ Konformizam je vid socijalnog ponašanja pod kojim se podrazumijeva spremnost da se prihvati mišljenje i gledanje drugih, uglednih i autoritativnih osoba i prije svega grupa kojima čovjek pripada - a da za to prihvatanje nema racionalnih razloga niti postoji prisila da se to učini. (Rot, 1994)

vršnjaka, roditelja i nastavnika u odnosu na iste grupe djece, sa ciljem da se ukaže na značaj modela od kojih djeca uče tj. zabilježiće se paralela između stavova djece i opaženih stavova u njihovoj okolini.

U donjoj tabeli i nadalje dajemo pregled rezultata našeg istraživanja i kratke komentare:

Tabela 26: Odnos prema djeci nacionalnih manjina

Tvrdnja	Tačno		Djelimično tačno		Netačno	
	br	%	br	%	br	%
	oj	%	oj	%	oj	%
Moji roditelji ne žele da se družim sa djecom druge nacionalnosti.	68	5.5	17	13.2	99	80.6
Nastavnici pokazuju manje pažnje i brige za djecu drugih nacionalnosti.	62	5.0	18	15.7	97	79.7
Učenici (moji vršnjaci) u mojoj školi izbjegavaju djecu drugih nacionalnosti.	11	9.1	40	33.9	70	57.6
U druženju sa vršnjacima ne obraćam pažnju na njihovu nacionalnost.	78	63.9	19	15.7	24	20.2

Iz navedenog se vidi da djeca u većini slučajeva percipiraju da njihovi roditelji i nastavnici nemaju predrasuda prema djeci nacionalnih manjina mada se ne može reći da ovu vrstu diskriminacije kod njih ne primjećuju uopšte. Nešto je veći procenat primijećenih predrasuda u vršnjačkoj grupi. Sami ispitanici izjavljuju da njih 63.9% ne

obraća pažnju na nacionalnost svojih vršnjaka a za svoje vršnjake se kaže da obraćaju ili djelimično obraćaju pažnju na nacionalnu pripadnost vršnjaka. Ova tendencija može da se dovede u vezu sa idealizacijom roditelja i nastavnika, pri čemu djeca imaju nerealne, idealizovane slike roditelja i nastavnika i pripisuju im uglavnom pozitivne osobine.

Tabela 27: Odnos prema siromašnoj djeci

Tvrdnja	Tačno		Djelimično tačno		Netačno	
	bro	%	bro	%	bro	%
Moji roditelji ne žele da se družim sa siromašnom djecom.	22	1.8	37	3.0	1170	95.2
Nastavnici pokazuju manje pažnje i brige za siromašne.	80	6.5	227	18.5	920	75.0
Učenici u mojoj školi izbjegavaju siromašniju djecu.	104	8.4	473	38.4	654	53.1
U izboru prijatelja ne obraćam pažnju na to da li je neko siromašan ili bogat.	984	80.3	65	5.3	177	14.4

Posmatrajući ove rezultate primijetićemo istu tendenciju, kao i u prethodnoj grupi pitanja, da se najviši stepen opažene diskriminacije uočava među vršnjacima. Sami ispitanici tvrde da u izboru prijatelja obraćaju pažnju ili djelimično obraćaju pažnju na ekonomski status vršnjaka u oko 20% slučajeva. Po mišljenju djece, nastavnici pokazuju još

manji stepen diskriminativnog ponašanja, a kod roditelja je on vrlo nizak.

Tabela 28: Odnos prema polovima

Tvrdnja	Tačno		Djelimično tačno		Netačno	
	bro	%	bro	%	bro	%
	j		j		j	
Sve u svemu, moji roditelji ipak više cijene mušku od ženske djece.	78	6.3	145	11.8	100	81.7
Nastavnici u mojoj školi pokazuju da više cijene dječake od djevojčica.	94	7.6	207	16.8	934	75.6
Među učenicima vlada mišljenje da su dječaci sposobniji od djevojčica.	390	31.7	368	29.9	474	38.5
Mislim da djevojčice i dječaci u školi i u životu treba da budu izjednačeni.	102	82.6	137	11.1	79	6.4

Ova grupa pitanja namijenjena je procjeni polnih stereotipa. Naime, rašireno je mišljenje da su dječaci poželjniji i u porodici bolje prihvaćeni od djevojčica. Iz odgovora učenika se može naslutiti da je to uglavnom netačno. Oni, naime, u 82% odgovora kažu da to nije tačno za roditelje, a iz 75.6% odgovora proizilazi da ta preferencija dječaka nad djevojčicama nije tačna ni za nastavnike. Kada se radi o vršnjacima, istraživanje je pokazalo da čak 31.7% njih smatra da među vršnjacima vlada mišljenje da su dječaci sposobniji od djevojčica dok još 29.9% njih smatra ovu tvrdnju djelimično tačnom. U velikom procentu (82.6%) učenici iznose svoj lični stav i smatraju da dječaci i djevojčice

treba da budu izjednačeni u školi i životu. Dakle, oni lično smatraju da djevojčice i dječaci treba da budu izjednačeni po svojim osobinama i prihvaćenosti.

Tabela 29: Odnos prema djeci sa posebnim potrebama

Tvrdnja	Tačno		Djelimično tačno		Netačno	
	br	%	br	%	br	%
	oj		oj		oj	
Moji roditelji misle da je bolje da se ne družim sa djecom sa posebnim potrebama.	59	8.7	15	22.3	46	68.4
U mojoj školi se ne poklanja dovoljno pažnje djeci sa posebnim potrebama.	15	23.1	23	35.1	28	41.8
Učenici u mojoj školi ne žele da se družu sa djecom sa posebnim potrebama.	84	12.5	29	44.6	28	42.9

Za ovu četvrtu grupu pitanja karakteristično je da djeca percipiraju da je školsko okruženje, uopšteno gledano, nepovoljno za djecu sa posebnim potrebama. O ovome zaključujemo preko izjava djece da se u njihovoj školi nedovoljno pažnje poklanja djeci sa posebnim potrebama (ovo je prema upitniku „tačno“ u 23.1% odgovora, a „djelimično tačno“ u 35.1% odgovora). Svoje vršnjake u školi percipiraju u prilično nepovoljnom svjetlu, jer oni „ne žele da se družu sa djecom sa posebnim potrebama“ (djelimično tačno u čak 44.6% slučajeva i u još 12.5% slučajeva je tačna).

Takođe, dječije izjave o stavovima njihovih roditelja ukazuju na postojanje predrasuda, a ako još uzmemo u obzir i idealizaciju roditelja, možemo pretpostaviti da je ovaj problem još ozbiljniji.¹⁹

S obzirom na rezultate ovog istraživanja, možemo da primjetimo tendenciju da djeca sebe, svoje roditelje i nastavnike vide u pozitivnom svjetlu, bez velikog prisustva osobina koje ukazuju na postojanje predrasuda. Međutim, posmatrajući svoje vršnjake, djeca primjećuju njihove predrasude u odnosu na ranjive grupe o kojima smo ih pitali.

Prilog 9: Dječije izjave o predrasudama prema djeci druge nacionalnosti, siromašnoj djeci, djeci sa posebnim potrebama i djeci ženskog pola

- *U mojoj okolini djeca koja nisu dovoljno lijepa ne smatraju se dovoljno vrijednom.*
- *Vidjela sam kako mama govori svojoj kćerki da je kurva.*
- *Neki roditelji ne dozvoljavaju da se djeca druže sa djecom druge nacionalnosti.*
- *Vrijeđaju djecu zbog njihovog izgleda.*
- *Ako su djeca druge nacionalnosti, nisu poštovana od nastavnika i djece*

---

¹⁹ Napominjemo da smo ispitujući ove stavove i percepciju kod djece, uzeli u obzir samo onaj dio uzorka koji je u kontrolnom pitanju izjavio da u svom okruženju ima djecu sa posebnim potrebama, dok oni koji ih nemaju nisu uzeti u obzir.

- *Profesori ignorišu siromašnu djecu.*
- *Ima nešto romske djece koje ljudi i djeca odbacuju i ponižavaju zato što su Romi i što su siromašni.*
- *Mislim da bi trebalo u školama da se razgovara sa nastavnicima o dječjim pravima jer ih vrlo često krše. Uvijek su bolji prema određenoj djeci, zbog njihove finansijske situacije.*

XI ZAKLJUČCI

Slika koju imamo o djeci nije uvijek zasnovana na činjenicama i nepristrasnom posmatranju. Ona često ne uključuje stvarne potrebe, mogućnosti i želje djece. Ona, takođe, u mnogo slučajeva ne uključuje dječji doživljaj svijeta i sebe. Generacijske razlike, pa i sukobi koji iz tih razlika proizlaze su najčešće posljedica neadekvatne percepcije djeteta, predrasuda i stereotipa odraslih koje oni dobijaju u naslijeđe iz prošlosti ili iz neposrednog okruženja.

Namjera ovog istraživanja bila je da se skicira bar globalna slika svijeta ili viđenje sebe i svijeta iz perspektive djeteta. Zašto nam je potrebno upravo dječje viđenje sebe i svijeta, čemu bi mogla da posluži ta njihova, dječja slika svijeta? Takvo pitanje moglo bi biti izlišno ukoliko nam ne bi bilo važno da formiramo što realniju sliku djeteta danas, njegovih sposobnosti, potreba i želja. Ako, pak, želimo da dijete i djetinjstvo sagledamo što realnije ne možemo se oslanjati samo na svoje sjećanje na vlastito djetinjstvo. Ovakva sjećanja pate od idealizacija, jednostranosti i zaključivanja koja su vođena specifičnim emocionalnim odnosom prema dobu odrastanja. Ne možemo se oslanjati ni samo na postojeću literaturu i saznanja drugih o djeci, potrebno je da nešto znamo o konkretnoj situaciji i djeci s kojom živimo i radimo. Zato smo se odlučili za istraživanje slike

koju djeca iz našeg okruženja imaju o sebi i svijetu oko sebe.

Ovo istraživanje je rađeno na velikom i dobro zasnovanom uzorku učenika osnovnih i srednjih škola u Republici Srpskoj (1244 učenika). Podaci dobijeni upitnikom ne omogućuju donošenje iznijansiranih zaključaka. Ipak, ono što smo dobili ovim istraživanjem smatramo relevantnim i pouzdanim pokazateljem dječjeg pogleda na sebe i svijet oko sebe.

Na kraju istraživanja i uvida u sve rezultate koje smo dobili, mogu se bez sumnje izvesti slijedeći opšti zaključci:

1. Djeca žele da o svemu što se tiče njih, njihovog života i rada u porodici, školi i okruženju daju svoje mišljenje i aktivno učestvuju u životu zajednice. Ona žele da učestvuju u svim vrstama aktivnosti i života grupa (zajednica) kojima pripadaju u granicama svojih mogućnosti. Ovu njihovu potrebu podržava i Konvencija o pravima djeteta.
2. Ispitivana djeca su tokom istraživanja na više mjesta i na različite načine istakla da se osjećaju zapostavljena, zanemarena i bez dovoljno razumijevanja i podrške odraslih za svoje potrebe. Višestruko su istakla kršenje svojih, dječjih, prava u svim sferama života od porodice do škole i šireg okruženja.
3. Reforma škole i značajne društvene promjene koje su danas u toku ne mogu se uspješno odvijati bez učešća djece i mladih. Oni žele promjene i spremni su

da u njima učestvuju. Budućnost za mlade generacije ne može se graditi bez njih, bez mladih, kojima je ta budućnost i namijenjena. Zato je bez sumnje opravdan njihov zahtjev za učešćem.

Pored ovih opštih zaključaka koje smo naveli na osnovu opšte slike koja se iz dobijenih rezultata istraživanja nameće, navodimo i najvažnije zaključke do kojih smo ovim istraživanjem došli.

O porodici i odnosima u porodici

- Prema procjenama mladih koje su oni iznijeli u ovom istraživanju u njihovim porodicama veoma su prisutni različiti problemi kao što su "loši odnosi" među roditeljima i odnosi između roditelja i djece. Ovome treba dodati i finansijske probleme, nedostatak pažnje od roditelja i česte sukobe među roditeljima.
- Na postojanje loših odnosa među roditeljima ukazuje 70% djece, dok više od polovine djece (63.5%) još kao problem navodi i alkoholizam roditelja. S obzirom na stanje privrede i zaposlenosti u Republici Srpskoj i BiH nije iznenađujuće što 76.9% djece ovome dodaje još i finansijske probleme u porodici.

Više od polovine ispitivanih učenika (58.0%) navodi da djeca u našim porodicama ne dobijaju dovoljno pažnje

i podrške svojih roditelja, a čak više od jedne trećine ispitivanih (35.7%) navodi da roditelji u većoj ili manjoj mjeri ponižavaju svoju djecu.

Stanje odnosa između djece i roditelja je u najmanju ruku poremećeno. Na ovo ukazuju slijedeći podaci: 70.1% djece u ovom ispitivanju ističe nerazumijevanje od strane roditelja; oko šezdeset odsto djece (59.9%) navodi problem sukoba sa roditeljima, isto tako šezdeset odsto (60.0%) govori o fizičkom kažnjavanju u porodicama.

Djevojčice u odnosu na dječake, mladi srednjoškolskog uzrasta u odnosu na osnovce, te djeca iz grada u odnosu na djecu iz sela značajno više ističu prisutnost problema koje djeca imaju u svojim porodicama.

Dječje okruženje i kako ga djeca vide

- Pored porodice i škole i šire okruženje u kome djeca žive ostavlja ne male posljedice na dječju sliku svijeta i njihov razvoj. Djeca se u neposrednom okruženju susreću sa alkoholom, drogom, „lošim društvom“, nasiljem, prostitucijom, seksualnim nasilništvom i slično. Ona u ovom istraživanju navode da su na ulici (90.7% odgovora) u većoj ili manjoj mjeri prisutni droga, opasnosti od lošeg društva i slično. Oko 73% ispitanika navodi da su tu još i kriminal i fizičko nasilje. U visokom procentu navode se i opasnosti od silovanja (68%) i prisustva

prostitucije u neposrednom okruženju (oko 54%). Nasilje vršnjaka nikako nije zanemarljivo, o većem ili manjem maltretiranju od strane vršnjaka govori oko 81% ispitanika.

O seksualnom nasilju

- Na osnovu dobijenih podataka može se zaključiti da seksualno nasilje nad djecom postoji i u našem društvu. Nasilnici su ne samo nepoznate osobe, nego i vršnjaci, susjedi, nastavnici, rodbina, čak i roditelji. U ovoj sferi života susrećemo se sa nedostatkom pouzdanih podataka, mnogi slučajevi seksualnog zlostavljanja ostaju u dubokoj sjenci i ne izlaze na svjetlost dana. Registrovan je samo manji dio takvih događaja. Djeca ipak u znatnom procentu navode da "poznaju djecu koja su seksualno zlostavljana" (od vršnjaka oko 14%; od odraslih nepoznatih osoba 12%; nastavnika 4.6%; te roditelja 3.5% odgovora).

O školi i obrazovanju

- Škola je na prekretnici. Danas u našim školama susrećemo nove prodore i, istovremeno, potpuno zastarjela gledišta i metode rada. Nažalost u školama nalazimo još i primjere fizičkog kažnjavanja koje je već odavno trebalo da bude iskorijenjeno. Čak 21.6% učenika navodi da takvog

kažnjavanja ima u našim školama, a 13% jasno kaže da su prisustvovali takvom kažnjavanju (preciznije govoreći: 20% učenika osnovne škole prisustvovalo je fizičkom kažnjavanju u školi, u srednjim školama procenat je nešto manji 7% učenika govori o takvim "oblicima vaspitanja").

- Odnosi učenik nastavnik su u velikom procentu označeni kao loši (31.7% odgovora), i još 53% učenika navodi da su takvi loši odnosi "djelimično prisutni" u osnovnim i srednjim školama. Više učenika srednjih škola navelo je da su ti odnosi loši (38.6%) nego što je to slučaj sa učenicima osnovnih škola. I odnosi među učenicima učestalo se označavaju kao loši, doduše nešto manje loši nego odnosi sa nastavnicima, ali još uvijek zabrinjavajući.
- Droga je došla do samog praga školske učionice, ona je u mnogim slučajevima uspjela i da prekorači ovaj prag. To učenike brine i pogađa. Na osnovu ovog istraživanja može se zaključiti da gotovo jedna trećina njih govori da je ovaj problem sa drogom veoma prisutan u školi i još oko 40 odsto učenika navodi da je ovaj problem sa drogom "djelomično" prisutan u našoj današnjoj školi. Jasno je da je krajnje vrijeme da se ovim ozbiljnim problemom pozabave svi, od roditelja, preko škole do svih nivoa vlasti u zemlji.

O stanju prava djeteta u školi

- Konvencija o pravima djeteta usvojena je u UN sa osnovnim ciljem da se zaštititi dječji razvoj. BiH se obavezala da će zahtjeve i duh Konvencije implementirati u svom društvu, da će dakle, s njom upoznati djecu, roditelje, nastavnike, organe sudstva i vlasti i da će podržavati i štiti ovaj zakon. Djeca su do sada djelimično informisana o Konvenciji (između 50 i 60% odgovora), a akcije kojima bi se štitila dječja prava još uvijek se rijetko pokreću. U školama još nisu poduzete ozbiljnije akcije u implementaciji i zaštiti dječjih prava.
- Školski programi u osnovnim i srednjim školama označavaju se kao preopširni, zahtjevi nastavnika često se ocjenjuju kao neprimjereni učeničkim mogućnostima, a ocjenjivanje je označeno, uglavnom, kao nerealno. Problem opširnih programa označen je kao „veoma prisutan“ u našim školama u 49% učeničkih odgovora. „Veoma su prisutni“ i problemi sa zahtjevima nastavnika (40.1% odgovora), a ocjenjivanje je procijenjeno kao „nerealno“ u 38.7% odgovora. Veliko spremanje u školama moraće da se pozabavi svim ovim temama, od odnosa u školi do programa, ocjenjivanja i metoda rada sa učenicima.
- Dječji razvoj u okvirima škole podrazumijeva ne samo izbor adekvatnih

programa i odgovarajućih metoda rada nego i razvoj podsticajne atmosfere koja podržava dječji razvoj i razvoj njegovih specifičnih sposobnosti, razvoj cjelokupne ličnosti djeteta. Takve podrške nema dovoljno u školi. Na pitanje kome bi se obratila/obratio kada bi imala/imao problema u školi djeca samo u 14% odgovora navode nastavnike. Rodbina je dobila nešto više povjerenja oko 31% odgovora, a najviše prijatelji, vršnjaci (45.7% odgovora).

O dječjoj participaciji

- Djeca su dio svijeta i to ne samo onog budućeg za koji se spremaju nego i ovog sadašnjeg u kojem uče i rastu. Ova jednostavna činjenica se često zaboravlja, djeca ne učestvuju u dovoljnoj mjeri u svakodnevnom životu zajednice kojoj pripadaju. Konvencija o pravima djeteta ističe potrebu dječje participacije, a kako to izgleda u našoj današnjoj školi? Djeca u samo 5.7% odgovora kažu da često učestvuju u donošenju odluka i u upravljanju školom, a o postojanju savjeta učenika u školama informisano je samo nešto više od polovine učenika (53.9% odgovora).
Može se bez pretjerivanja reći da djeca nemaju dovoljno mogućnosti da se izjasne ni o obimu i težini školskog gradiva, o kvalitetu rada nastavnika,

pa čak ni o organizaciji rekreacije i održavanju discipline u školama. Još uvijek se njeguje pasivan odnos učenika prema važnim pitanjima školskog rada i života škole u cjelini.

O slobodnom vremenu

- Slobodno vrijeme namijenjeno je odmoru i rekreaciji, ali ono ispunjava i neke druge funkcije. To je vrijeme intenzivnog druženja sa vršnjacima, vrijeme socijalizacije i isprobavanja vlastitih sposobnosti u novim aktivnostima. Ono je, takođe, vrijeme iskušenja za neke neželjene stvari kao što su droga i drugi izazovi koje okolina može da ponudi.
- Mladi su uglavnom zadovoljni dužinom slobodnog vremena, ali istovremeno iskazuju nezadovoljstvo načinom njegovog organizovanja. Oni su nedovoljno uključeni u rad organizacija za mlade (samo 16% učenika su članovi neke organizacije, a 71.2% njih izražava želju da se učlani u neku takvu organizaciju).
- Škole nedovoljno otvaraju svoja vrata djeci u slobodnom vremenu, istovremeno mnogi prostori u gradu koji su nekada pripadali mladima dospjeli su u ruke privatnika i promijenili su svoju namjenu. Ne treba zaboraviti da su dobro organizovane organizacije za mlade najpoželjniji oblik podrške razvoja i socijalizacije mladih u

slobodnom vremenu. Takve organizacije su brana nepoželjnim pojavama kao što su droga, alkohol, delinkvencija i slično, ali organizacija za mlade ima jako malo. Društvena zajednica nesistematski i nedovoljno podržava ovakve organizacije.

O dječjem radu

- Dječji rad je nepoželjan, jer je mogućnost eksploatacije djece veća od eksploatacije odraslih. Najčešće su radom eksploatisana djeca Roma, siromašna djeca ili djeca iz porodica alkoholičara i slično. Prema istraživanjima djece koja rade utvrđeno je da veliki dio njih radi zbog novca i zato ne pohađa školu, neka djeca su zanemarena u porodici i prisiljena da zarađuju za život. Djeca rade različite poslove kao što su: pranje auta, cijepanje drva; poslovi u poljoprivredi; teški fizički poslovi; prodaja robe na ulici; prosjačenje; prodaja droge; prostitucija i drugi.

Djeca o društvenim predrasudama

- Predrasude koje susrećemo prema različitim grupama i pojedincima ometaju zdrave društvene odnose. Pitali smo se kako predrasude svojih roditelja, nastavnika i vršnjaka vide učenici osnovne i srednje škole. Zanimalo nas je, takođe, da li su njihovi vlastiti stavovi opterećeni predrasudama koje oni opažaju kod drugih. Provjeravan je, dakle, odnos prema učenicima druge nacionalnosti, prema siromašnoj djeci, prema djeci s obzirom na pol (muško, žensko), te odnos prema djeci sa posebnim potrebama (invalidnoj djeci).

Rezultati ispitivanja odnosa prema djeci druge nacionalnosti pokazuju da najviše predrasuda učenici opažaju kod svojih vršnjaka (oko 32% odgovora), nešto manje kod nastavnika, roditelja i u vlastitom odnosu (oko 20% odgovora). U odnosu prema siromašnoj djeci najmanje predrasuda opažaju kod svojih roditelja, nešto više kod nastavnika, a najviše kod svojih vršnjaka.

Odnos prema polovima je obično zasićen predrasudama koje govore o većoj sposobnosti muške nad ženskom djecom. Izrazite predrasude učenici opažaju kod svojih vršnjaka (preko 60% odgovora), nešto manje predrasuda kod nastavnika (oko 20%), a najmanje kod roditelja i u svojim pogledima na ovo pitanje (oko 18% odgovora).

Predrasude prema djeci sa posebnim potrebama su vrlo raširene. I učenici opažaju ovu pojavu, rezultati pokazuju da učenici pripisuju školama uglavnom nedostatak pažnje prema ovoj djeci (oko 58% odgovora), roditelji "misle da je bolje da se ne družim" s tom djecom (oko 31% odgovora). Opaža se da je kod vršnjaka izbjegavanje druženja s tom djecom takođe izrazito (oko 57% odgovora). Izgleda da su djeca sklona da iznose stavove slične roditeljskim i da istovremeno pokažu kriticizam prema svojim vršnjacima.

LITERATURA

Božović, R. (1979). *Iskušenje slobodnog vremena*. Beograd: Mladost.

Dimitrijević, S. (2003). Pol, uzrast i svakodnevna okupljenost porodice kao predikatori adolescentske deidealizacije roditelja. *Radovi*, 6, 301-310. Banja Luka. Filozofski fakultet u Banjoj Luci.

Dolores, J. et al. (1998). *Učenje, blago u nama*. Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće. Zagreb: Educa.

Dumazedier, J. (1967). *Toward a society of Leisure*. New York: Free Press.

Erikson, E. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*. Titograd: NIP Pobjeda.

Grupa djece. (2001). *Nama je važno*. Banja Luka: Art print i NVO Zdravo da ste.

Holzman, L. (1999). *Performing Psychology*, Rout ledge, New York. London.

Hornaj, K. (1976). *Naši unutrašnji konflikti*. Titograd. NIP Pobjeda.

Ilišin, V. & Radin, F. (2002). *Mladi uoči trećeg milenijuma*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Izvještaj nevladinih organizacija o stanju prava djece u Bosni i Hercegovini. (2004). Banja Luka- Sarajevo. NVO Zdravo da ste u Banjoj Luci, „Naša djeca“ u Sarajevu.

Kron, L., (1992). *Seksualno nasilje*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Lovrić, S. i Dimitrijević, S. (2004). *Mladi i toksikomanije, Sondažno istraživanje na području opštine Laktaši*. Laktaši: Društvo psihologa RS, Odbor za prevenciju narkomanije Opštine Laktaši.

Milosavljević, B. (1999). *Interakcija u porodici i mladi*. Banja Luka, NUB „Petar Kočić“.

Milosavljević, B. (2000). *Socijalna patologija*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

Milosavljević, B. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.

Milosavljević, B. (2002). *Porodica i madi*. Banja Luka. Filozofski fakultet u Banjoj Luci.

Milosavljević, M., (1999). *Seksualno zlostavljanje djece*. Sarajevo: Forum demokratske alternative BiH.

Milosavljević, M., (2000). *Seksualno nasilje nad djecom*. Sarajevo: Udruženje građana "Obrazovanje gradi BiH".

Moren, E. (1979). *Duh vremena I, II*. Beograd: BIGZ.

Newman, F (1994). *Let s Develop!* Community Literacy Research project, New York

NVO Naša djeca i NVO Zdravo da ste, (2004). *Izvještaj nevladinih organizacija o stanju prava djece u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.

Parker, S. (1985). *Leisure and work*. London: George Allen.

Radonjić, S. (1992). *Psihologija učenja*. Beograd: Zavod za udžbenike u nastavna sredstva.

Radonjić, S. (1992). *Opšta psihologija II*. Beograd: Centar za primijenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.

Regoli, R. i Hewitt, (1997). *Delinquenci in Society*. USD: McGraw-Hill.

Rot, N. (1994). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Roth, L. H., (1987). *Clinical tratment of violent person*. NY: Guilford Press.

Santrok, J. W. (1995). *Children*. Dubique: Brown & Benchmark.

Santrok, J. W. (1996). *Chald Development*. Dubique: Brown & Benchmark.

Savić, J. i sar. (2003). *Mladi Republike Srpske (BiH) na početku XXI vijeka*. Banja Luka: Filozofski fakultet i NVO Zdravo da ste.

Savić, J. i sar. (2003). *Mišljenje i stavovi mladih Republike Srpske (BiH)*. Banja Luka: Filozofski fakultet i NVO Zdravo da ste.

Steinberg, L. (1993). *Adolescence*. United States of America: McGraw-Hill.

Save the Children UK, (2002). *Sa one strane tišine*. Sarajevo.

Ševo, K. (2003). *Porodica i brak. Priručnik za humane odnose u porodici*. Banja Luka: PRO-FAMILA.